

HET ONWWEER NADERT

BANKROET DER OPTIMISTEN
GRENSGEBIED ONDER HOOGSPANNING
MASKER DER REDELIJKHEID
UITDAGING ZONDER ANTWOORD
HAKENKRUIS IN WENEN
HEIM INS REICH
VRIJAGES MET MOSKOU

3

Van het optimisme en de betrekkelijke zorgeloosheid die de wereld in de jaren twintig gekenmerkt hadden, was in 1933 weinig meer over. De pogingen om het ongelukkige vredesverdrag van Versailles inhoud te geven waren grotendeels op mislukkingen uitgelopen. De pretentie dat men met behulp van de Volkenbond alle oorlogen zou kunnen uitbannen, was reeds een illusie gebleken.

Het nieuwe regime in Duitsland zag men allerwegen als een bedreiging van de wereldvrede. Toch liet men Hitler begaan. De teruggave van het Saargebied aan Duitsland — na een tot in alle details onder toezicht van de Volkenbond georganiseerde en gecontroleerde volksstemming in januari 1935 — was nog volledig in overeenstemming met de bepalingen van Versailles. Maar toen het in de jaren daarna steeds duidelijker werd wat de wereld van het Derde Rijk te verwachten had, bleken de westelijke democratieën niet in staat tot een politiek die Hitlers toenemende macht zou kunnen inperken. Worstelend met een diepgevoelde vrees voor een herhaling van de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog poogden landen als Engeland en Frankrijk voortdurend om door een politiek van compromissen en concessies de vrede te handhaven. Daar kwamen, in de beoordeling van de problemen waarvoor de staatslieden gesteld werden, nog andere factoren bij: onderlinge verdeeldheid; verschillende doelstellingen van de afzonderlijke landen; een zekere mate van schuldbewustzijn voor de broddellap die men in Versailles van Europa gemaakt had, en een daaruit voortkomend gemak het eigen geweten te sussen zolang Hitler het argument van de zelfbeschikking hanteerde; vrees voor het communisme, waartegen men Hitler-Duitsland maar al te graag als tegenwicht wilde zien; en tenslotte ook een onderschatting van de sluwheid en onbetrouwbaarheid van Hitler zelf. Het zijn overigens niet de staatslieden alleen, die men verwijten kan maken. Zij waren slechts de uitvoerders van een politiek die door de grote meerderheid van de bevolking van de westelijke democratieën als juist werd beschouwd.

De herbezetting van het Rijnland, de *Anschluss* van Oostenrijk, de annexatie van Sudetenland — men liet Hitler begaan. Eerst door de overrompeling van Tsjechoslowakije in maart 1939 gingen de ogen open en zag men het onweer naderen. Maar toen was het te laat om datgene te voorkomen waartegen men meende al die jaren te hebben gestreden: een tweede wereldoorlog. Een lange periode van diplomatiek onderhandelen volgde nog, maar ook daar kwam Hitler als overwinnaar uit te voorschijn. Het tijdstip om de politiek met andere middelen — met de wapenen — voort te zetten was aangebroken. A.H.P.

DE POLITIEKE CONSTELLATIE VAN EUROPA:
1933

BANKROET DER OPTIMISTEN

PROF. DR. A. F. MANNING

Fotoarchief Spaarnestad

Op 24 oktober 1929 stortten, na een jaar van effectenspeculaties, de koersen aan de New-yorkse beurs ineen. Hier een beeld van de chaos in Wall Street, die in de gehele wereld gevolgen zou hebben.

De wereld in 1933. Hoeveel somberder was die geworden vergeleken met een paar jaar daarvoor! In 1928 nog de illusie dat door ondertekening van het Kellogg-Briand-pact oorlogen uitgebannen waren. Vijf jaar later besepte men het bankroet van de Volkenbond, stond men machteloos tegenover de botte agressie van Japan in Mantsjoerije en kende Europa nieuwe spanningen. Want Hitler betekende eerder oorlog dan vrede. Vanuit een andere gezichtshoek: na het optimisme van de jaren twintig verlamden nu de gevolgen van de crisis de nationale economieën en de kleine werelden der gezinnen op gelijke wijze. Bij zoveel moeilijkheden moest de democratie verder in de verdrukking ra-

het indertijd toegejuichte Kellogg-Briand-pact. De Amerikaanse senaat was door honderdduizenden brieven onder druk gezet. Niet de minst lastige figuur daarbij was de geduchte mrs. Catt, die 12.533 meetings had georganiseerd. Zij krijste naar elke soldaat die ze tegenkwam, dat hij moeder de vrouw met de vaat moest gaan helpen, en zocht senatoren op, die ze benauwd maakte met haar dreigende, drie kilometer lange lijst handtekeningen.

De werkelijke waarde? Och, het was een voorbeeld van diplomatie-van-de-sstraat, overgenomen door de staatslieden. Een demonstratie van het oeroude heimwee naar vrede.

eenheden, stelden de praktische Amerikanen voor. Maar moeten we de zieken wel of niet meerekenen, vroegen de precieze Fransen. Geschiedt de telling volgens maandgemiddelde of op een willekeurige dag, wilden de Engelsen weten. Is een tank altijd een aanvalswapen? Welke artillerie dient louter ter verdediging? Kan men niet ook uit passagiersvliegtuigen bommen werpen? Zo ging het dag in dag uit, herinnerde zich achteraf een functionaris. In de luchtmachtcommissie scheen zelfs de vierkantswortel uit vleugeloppervlak maal motorvermogen te kunnen dienen als politiek argument.

De kern van de zaak was dat Frankrijk de politieagent van Europa wilde zijn en vóór

Nationaal Zwitsers Verkeersbureau

ken, want fors ingrijpen van de staat leek het minste dat erop zat en dictatoriale oplossingen vonden velen aantrekkelijk.

Oorlog buiten spel. Tenminste, dat had het grote publiek geloofd.

Miljoenen Amerikanen hadden door een handig lobby-systeem gezorgd dat een weinig enthousiaste staatssecretaris voor buitenlandse zaken met zijn even weinig overtuigd handelende Franse collega een pact sloot dat oorlog als middel om geschillen te beslechten veroordeelde.

Onpraktisch, zo'n idee, had de Amerikaanse functionaris tegen zijn president gezegd. Maar toch werd zijn naam verbonden aan

Een andere kwestie was de ontwapening. Al meer dan vijf jaar werd er druk vergaderd, ook toen in Genève, over beperking en vermindering. Aan journalisten verklaarden de delegatieleiders heel optimistisch dat de problemen steeds dichterbij een oplossing kwamen. Toch lukte het niet best. De onderhandelingen van 1930 en vooral van 1932 toonden dat aan. Vooral de militaire deskundigen sloegen alle records in slakkegang. Wekenlang praatten zij in de ontwapeningscommissie voor de landmacht over de vraag hoe men de sterkte van een leger moest vaststellen om vergelijkingen te kunnen maken met legers van andere mogendheden. We tellen eenvoudig de uitgereikte proviand-

WAT DE GEALLIEERDEN EISTEN

januari 1921

226 miljard
Goudmark plus
jaarlijks 26%
van de waarde
van de Duitse
uitvoer

mei 1921

132 miljard
Goudmark

1930

113,9 miljard
Reichsmark

EN WAT DUITSLAND BETAALDE.

1932
afkoopsom van
3 miljard
Reichsmark

(excl. waarde van
reeds gedane leve-
ringen in natura
en incidentele
betalingen)

Deze grafiek geeft een overzicht van de Duitse herstelbetalingen zoals die in verschillende plannen werden geëist — met daaronder wat de Duitsers in werkelijkheid betaalden. De omvang van de herstelbetalingen heeft nooit precies vastgestaan, hoewel er op vele moeizame conferenties eindeloos over is vergaderd.

Links: het Volkenbondgebouw in Genève, toneel van dramatische momenten.

alles veiligheid zocht. Voor het minste risico deinsde Parijs terug. 'Gelijkberechtiging' — wat Duitsland eiste — verzwakte de Franse posities. In zijn memoires merkt de Duitse meester-tolk Paul Schmidt op dat *equal rights* en *égalité des droits* twee jaar lang tot zijn vocabulaire behoorden. Op grond van het dictaat van Versailles was Duitsland tot ontwapening verplicht, terwijl zijn overwinnaars eindeloos discussieerden over de geringste beperking. Ofschoon de deskundigen eind '32 dachten dat ze de oplossing in zicht kregen, vorderde men in werkelijkheid geen streep. Uiteindelijk zou Duitsland toch uit-treden: uit de ontwapeningsconferentie en uit de Volkenbond. Dat gebeurde na acht

maanden Hitler-bewind. Het demonstreerde de onmogelijkheid van een oplossing van het probleemcomplex arbitrage-veiligheid-ontwapening.

De ontwapeningsconferentie viel tragischerwijze samen met een oorlog: Japan tegen China om Mantsjoerije. Herfst '31 waren Japanse legereenheden in Mantsjoerije op eigen houtje tot de aanval overgegaan. Men verklaarde dat dat nodig was om de Zuid-mantsjoerijse spoorlijn te beschermen: bandieten hadden daar een aanslag gepleegd. Mantsjoerije behoorde juridisch weliswaar bij China, maar de Japanners hadden er al vijftientig jaar militair en administratief personeel gestationeerd: ze hadden recht op controle van de spoorwegen. Men zou kunnen spreken van een snelle escalatie, want al spoedig werd het hele gebied bezet en zelfs nog een landing uitgevoerd bij Sjanghai. Begin '32 volgde de vorming van een satellietstaat Mantsjoekwo: een gebied van dertig miljoen inwoners, dat door de Japanners snel werd geïndustrialiseerd.

De hele zaak verwekte ongelooflijke opschudding. De wereldpers sprak onverbloemd van agressie. De Verenigde Staten en de Volkenbond protesteerden scherp. Diploma-

Japanse minister Matsuoka verweerde zich slagvaardig en wees op China's zwakte en staat van permanente burgeroorlog. En natuurlijk op de dreiging van het communisme in het Verre Oosten! Hadden tenslotte ook de Engelsen en Amerikanen in dit gebied geen troepen gestationeerd, die ook wel eens tussenbeide waren gekomen, zoals in 1927 te Nanking? Eindelijk, eindelijk kwam op 24 februari 1933 een uitspraak van de Volkenbond. Die was geheel gebaseerd op het Lytton-rapport. Erin was een aanbeveling vervat om de nieuwe Japanse vazalstaat niet te erkennen. Op Japan en China werd een beroep gedaan de zaak nogmaals te bespreken. Japan verliet toen de Volkenbond. Dat was op 27 maart 1933; een maand na de brand in het Rijksdaggebouw. De kleine landen hadden optreden tegen Japan geëist, maar de grote waren op hun hoede en lieten blijken dat het vuile en gevaarlijke werk op hen zou neerkomen. Vandaar dat men Japan niet met even zoveel woorden als agressor aanduidde en zich beperkte tot een morele veroordeling en niet-erkenning van de veroveringen. Tenslotte was de onmacht van de Volkenbond op ontstellend duidelijke wijze gebleken.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

ten vroegen zich af of het Kellogg-Briand-pact niet was geschonden. De Japanners gingen gewoon door, vonden al dat lawaai irrelevant en vroegen sinds wanneer men niet meer tegen bandieten mocht optreden. Natuurlijk kwam er een commissie; alleen was het toen al weer drie maanden verder en had de Volkenbond door deze crisis een zwaar prestige-verlies geleden.

Precies een jaar ná de Japanse aanval kwam het Lytton-rapport gereed. Het was een uitstekend stuk, dat in feite de Chinese soevereiniteit over Mantsjoerije erkende en de nieuwe staat Mantsjoerije onwettig noemde. Eind november, begin december werd in Genève gedebatteerd over de kwestie. De

Een paar uur na het zogenaamde Moekden-incident gingen, op 19 september 1931, de Japanse troepen tot de aanval over en bezetten de hoofdstad van Mantsjoerije.

Het internationale stelsel had geen antwoord gevonden op de vraag hoe conflicten op te lossen; hoe agressie tegen te gaan.

Er was geen mogelijkheid tot sanctie. Evenmin een praktisch voorstel voor ontwapening. Genève bleek toch *niet* de hoofdstad van de wereld te zijn, ondanks het komen en gaan van ministers van buitenlandse zaken. De geest van Genève was een fictie en *arbitrage, sécurité, désarmement* een lege formule. De Volkenbond was een vijfde rad aan de

wagen in een tijd van verscherpte internationale verhoudingen.

Inmiddels had de ellende die op de 'Zwarte Vrijdag' van 24 oktober 1929 was gevolgd, de wereld van zijn energie beroofd en speciaal de geïndustrialiseerde landen verlamd. Onverwacht had zich een Amerikaanse beurscrisis voorgedaan, gevolgd door andere crises. Zo onverwacht, dat men zich de eerste maanden geen voorstelling kon vormen van omvang en effect van de krach. Het had immers niet opgekund? De Verenigde Staten hadden een paradijs geleken en het armere Europa zou binnenkort ook zo ver zijn. Aan de andere kant van de oceaan had 'iedereen' al een auto (er reden er inderdaad al drieëntwintig miljoen), was de radio al gemeengoed aan het worden, kwamen koelkasten en stofzuigers en wasmachines in massa's op de markt en werd door agressieve verkoopmethoden iedereen tot afbetaling verleid of geprest. Op afbetaling kocht men nu dus niet alleen huizen, maar allerhande kleinere zaken. Meubelzaken adverteerden ongeduldig *You furnish the girl, we furnish the home* (Zorgt u voor het meisje, dan zorgen wij voor het huis), maar ook voor huishoudelijke apparatuur van bescheidener omvang, en dus ook minder kostbaar, werden enorme kredietfaciliteiten opgedrongen. Op de New Yorkse beurs was al een jaar een enorme effectenspeculatie aan de gang en kon men een abnormaal stijgende rente op de geldmarkt constateren. Achteraf tekenen te over dat er een crisis aanstaande was.

Plotseling stortten de koersen in elkaar. Prijzen zakten tot het peil van vóór de Eerste Wereldoorlog, wat evenwel een afschuwelijke val betekende als men vergeleek met de laatste zes, zeven jaar. Dat laatste is in alle percentages en getallenreeksen het meest spectaculair. De grondstoffenprijzen kelderden met 50%, met de landbouwprodukten was het niet anders gesteld, de lonen daalden met 40% en de dividenduitkeringen met bijna 60%. De gevolgen bleven niet uit: inkrimping van productie, ontbreken van kredietmogelijkheden, salarisverlagingen en werkloosheid, achteruitgang van het geboortecijfer, inkrimping van het onderwijs, armoede, werkloosheid en nog eens werkloosheid. Een vloed van faillissementen en een tragisch aantal zelfmoorden onder speculanten. Bitter klonk het 'grapje' van de receptionist van een hotel: *You want a room for sleeping or jumping?* (Wenst meneer een kamer om te slapen of om te springen?) De crisis sloeg over naar Europa. Banken klaptten in elkaar in Oostenrijk, Duitsland, Roemenië, Joegoslavië. Alle landen werden getroffen; Frankrijk pas in 1931; Engeland, over het geheel genomen, het minst. Men moest wat doen.

Vandaar dat er een eind kwam aan het *laissez-faire*. Staatsonthouding maakte plaats voor staatsingrijpen. Het begon met protectionisme, maar devaluatie, steunverlening aan werklozen en prijs- en loonmaatregelen horen daar ook bij. Zo'n tussenbeide-komen viel sterk op. Het zou verkeerd zijn te denken dat de weg naar staats-socialisme open lag, want het nieuwe dirigisme tastte de bestaande maatschappelijke orde niet aan.

Integendeel, men wilde redden wat bedreigd werd en daarom past de naam van conservatief interventionisme eigenlijk beter.

Staatsingrijpen, economisch nationalisme naast de oudere vrees voor wanorde en revolutie. Na het verdwijnen van de liberale inspiratie op politiek gebied nu de ondergang van het economisch liberalisme. En als we ons de verharding van het internationale klimaat herinneren, wordt het duidelijk dat de omstandigheden voor de antidemocraten gunstiger werden en dat totalitarisme dichterbij kwam. Tenminste, dat kon. De crisis en de depressie brachten voor de regeringen ernstige moeilijkheden teweeg en verscherpten de tegenstellingen in de geïndustrialiseerde landen, waar de schok het hardst aankwam. Een sterk uitvoerend gezag scheen de voorkeur te verdienen boven een parlementair regime. Rechts, de bourgeoisie en de middenstand, de conservatieven en nationalistenvan kwamen in gunstiger positie dan de linkerzijde: de arbeiders, de democraten en de voorvechters van internationale solidariteit. De grote crisis speelde een rechtse reactie en ook het fascisme in de kaart. Ook zonder zich op marxistisch standpunt te stellen komt men tot die conclusie. Wie vraagt hoe het dan mogelijk is dat in Duitsland de nazi's zo'n grote aanhang kregen, waarbij natuurlijk een massa arbeiders, moet zich realiseren dat de sinds 1930 sterk stijgende lijn bruinhemden nauwkeurig parallel loopt met het aantal werklozen. De onzeker en koerslozen kwamen rechts van het centrum terecht, omdat het antibolsjewisme vermoedelijk de sterkste politieke factor van dat decennium was. En wat Duitsland betreft: had Hitler geen orde gebracht en de werkloosheid opgeheven? Was dat niet van doorslaggevend betekenis dan zijn gebrul? Het nieuws van een kabinet-Hitler had alle commentatoren eigenlijk verrast. Zeker, men kende de problemen van de onbestuurbare republiek van Weimar en de opkomst van Hitler en zijn bruine benden. Maar door behoedzaam manoeuvreren zou de regering de touwtjes wel in handen houden, dacht men in het buitenland. Vanaf 30 januari 1933 echter tonen de Fransen zich zeer bezorgd over de promotie van *le bel Adolf* (mooie Adolf), zoals hij vaak was genoemd. Hoe groot zou de macht van de nazi's nu worden? De Franse pers sloeg alarm en vreesde oorlog. Vrees voor een nieuwe aanval van de aloude vijand, die de schande van Versailles ongedaan wilde maken, bepaalde het klimaat in Parijs. Ook de Engelsen voorzagen dat Hitler revisie van het *Diktat* zou beproeven en zijn eisen met de wapens kracht zou bijzetten. De Polen dachten dat de oorlog in Danzig zou beginnen — wel te verstaan: al in 1933! — want in die stad lag een gevaarlijk kruisvat onder de conceptie van Versailles. Oorlog als middel tot herziening van het verdrag van Versailles was het schrikbeeld van bijna iedereen in het door zorgen en tegenslag getroffen Europa. Behalve Danzig zouden ook het Saargebied, het Rijnland, Oostenrijk en het Sudetengebied door Hitler worden opgeëist. Men zag het al voor zich. Natuurlijk waren er ook enthousiastelingen. In Oostenrijk en in het fascistische Italië, waar men de overwinning op het 'parlementarisme' begroette.

Dr. Erich Salomon/Peter Hunter

De Haagse herstelbetalingsconferentie van 1930. Twee beelden, op verschillende tijdstippen genomen, die de uitputtende besprekingen uit deze jaren wel typeren.

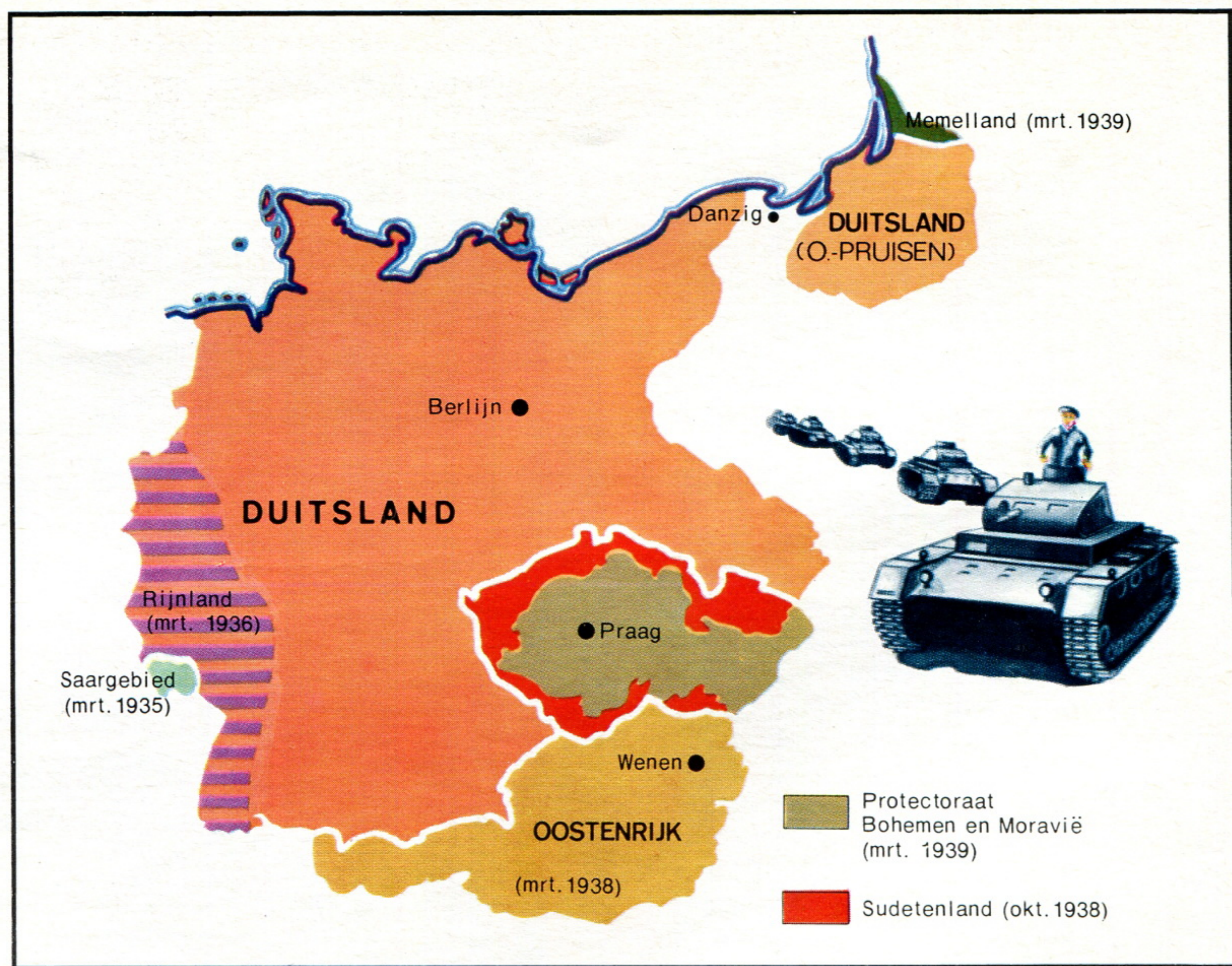
Het nieuwe Duitsland had het seniele regime van de Republiek een definitieve nederlaag toegebracht. Voortaan zouden 'reconstructieve denkbeelden', de beginselen van orde en gezag, triomferen. De fascistische revolutie was in een internationaal stadium gekomen en de dagen van liberalen en sociaal-democraten waren geteld.

De Europese socialisten ondervonden zoveel teleurstellingen en boekten zo weinig successen, dat ze bij de machtelozen ingedeeld moe-

ten worden. Hun stelling-nemen en hun opinie konden niet de geringste twijfel overlaten, maar hun actie en vocabulaire waren te zeer bepaald door en afgestemd op de klassentegenstelling, zodat de bourgeoisie geen bondgenoot kon zijn. Tot overmaat van ramp voor de socialisten gingen de vakbonden in Duitsland snel ten onder en schikte zich het *Zentrum*, de katholieke partij die Hitler op een beslissend moment niet tegenwerkte. De algemene stemming en de reacties in de eerste maanden van 1933 maken ons bekend met de emoties van de tijdgenoten, met de sfeer van waaruit zij dachten en spraken en tenslotte met de wijze waarop zij zich door de gebeurtenissen overweldigd voelden.

Het valt dan op dat zij ondanks hun angst en bevangenheid geen foutieve diagnose stelden. De tijdgenoten kenden de politieke en maatschappelijke structuur in Duitsland en zagen de dreiging in Europa. Zij zagen de crisis van het parlementarisme en voelden de dreiging van een Duitse agressie, van barbarij en verkrampte klassentegenstelling. Maar ze schenen doof voor elkaar: de Franse conservatief en zijn socialistische medeburger wezen hetzelfde Hitler-Duitsland af, evenals Polen en de Engelsen dat deden. Zij redeneerden evenwel vanuit verschillende tradities en ze hadden verschillende doelstellingen. Iedereen sprak voor zich of voor eigen groep; een gezamenlijk stelling-nemen was er niet bij. De een zat nog gevangen in de nationalistische conceptie, de ander maakte deel uit van een internationale solidariteit. De groep der bezorgden was van té uiteenlopende samenstelling om tot resolute tegenmaatregelen te komen. Ons treft de verdeeldheid en het gebrek aan slagvaardigheid. Waren de tijdgenoten onzekere mensen geworden, zonder verweer tegen de brute uitdaging van de nazi's?

Rechts: dank zij de brutaliteit van Hitler en de besluiteloosheid van de andere landen breidde Duitsland zich tussen '33 en '39 sterk uit.

Door allerlei historische oorzaken leven in vele delen van Europa bevolkingsgroepen die van Duitse afkomst zijn. Ook voor de oorlog al waren de meeste van deze groepen geheel of grotendeels geassimileerd door de landen waarin ze leefden. De nazi-leer zag echter aan deze realiteit voorbij. Volgens haar theoretici waren deze groepen niet alleen van Duitse herkomst, maar behoorden ze wezenlijk tot het Groot-Duitse volk.

In lang niet alle gevallen leidden deze theorieën tot rechtstreekse aanspraken van nazi-Duitsland op zulke gebieden. Toch kon Hitler in de periode 1933—1939 het grondgebied van zijn Derde Rijk aanzienlijk uitbreiden door met een beroep op de rechten van Duitse minderheden eisen te stellen en als deze niet snel genoeg werden ingewilligd, over te gaan tot geweld en wederrechtelijke inbezitting. Hij volgde daarbij, zoals verderop in de hoofdstukken zal blijken, verschillende technieken. Ten gevolge van de aarzelingen van de westelijke landen en van het verlangen van Europa naar een blijvende vrede leidden ze echter alle tot hetzelfde resultaat: capitulatie van de anderen voor de eisen van de Führer en bezetting van de desbetreffende gebieden door de Duitsers. Op die manier vielen Danzig, het Memelland, Oostenrijk en het grootste deel van Tsjechoslowakije in handen van de Duitsers.

Onder: een overzicht van de positie van de bevolkingsgroepen van Duitse herkomst die volgens de nazi-leer bij het Duitse volk hoorden.

GRENS GEBIED

**ONDER
HOOGSPANNING**

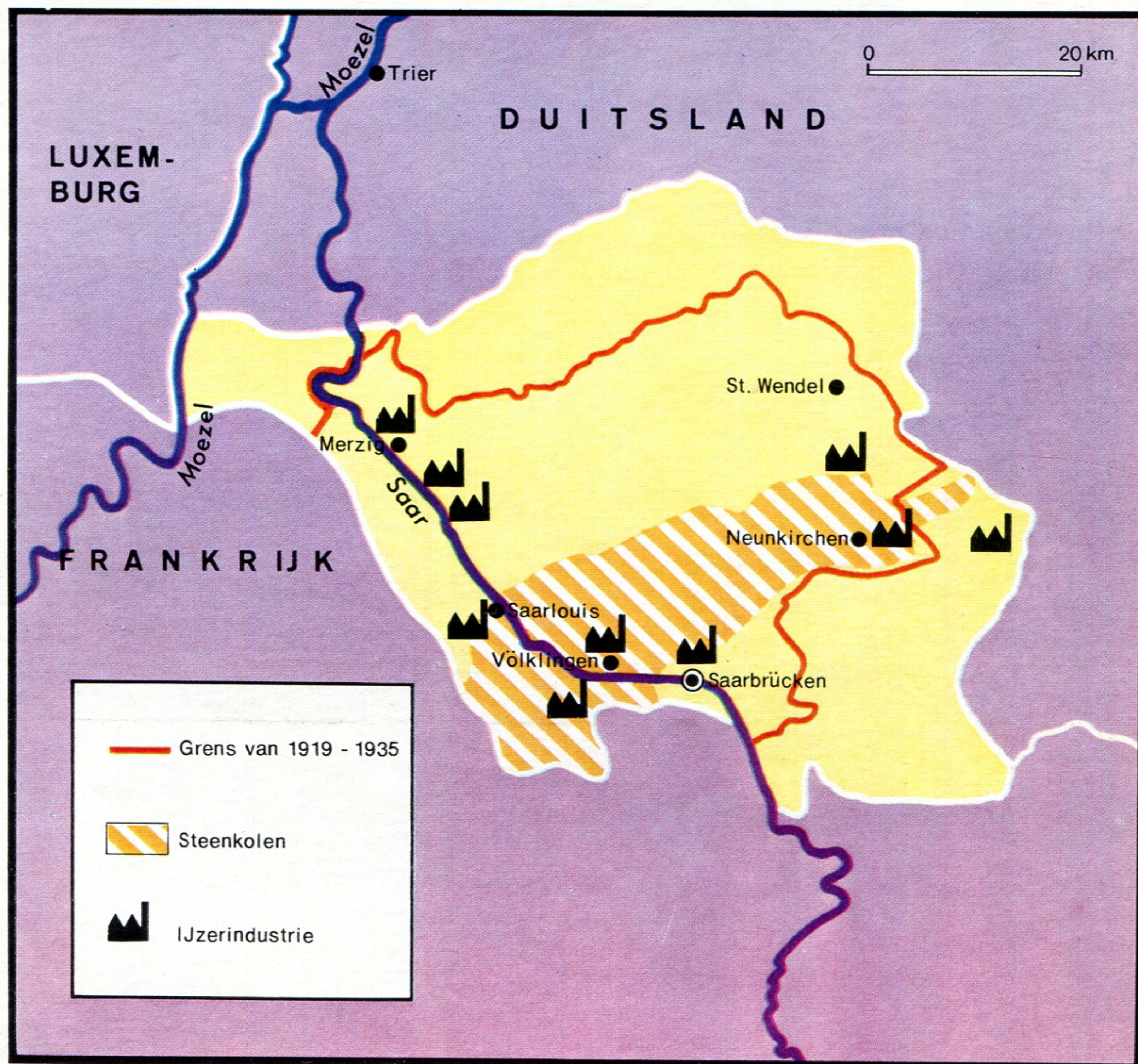
B. U. HAAGSMA

Saarland was in wezen niets anders dan een kunstmatige politieke eenheid. Tot aan het einde van de Eerste Wereldoorlog had het eenvoudig niet bestaan; het had gedeeltelijk behoord tot West-Pruisen, gedeeltelijk tot de Beierse Palts. De vrede van Versailles bracht daar verandering in. Frankrijk had een gretig oog laten vallen op het gebied, waar sinds 1870 de steenkoolproduktie flink op gang was gekomen, terwijl de produktie van ijzer en staal er eveneens mocht zijn. Maar de andere geallieerden staken een stokje voor Frankrijks plannen. Men wilde overdracht toestaan van de kolenmijnen, bij wijze van herstelbetaling voor de vernielingen die de Duitsers hadden aangericht in de Noord-franse mijnen. Maar van annexatie van het Saargebied kon geen sprake zijn. In plaats daarvan werd Saarland voor een periode van vijftien jaar onder toezicht en bestuur van de Volkenbond gesteld. Daarna zouden de inwoners langs de weg van de volksstemming zelf mogen uitmaken of ze bij Duitsland dan wel bij Frankrijk wilden horen.

De Fransen legden na deze beslissing het hoofd niet in de schoot. Al was de begeerde annexatie van de baan — ze konden nog altijd proberen de Saarlanders met zachte dwang van hun historische banden met het Duitse rijk los te weken. Lukte dit, dan ontstond er tenminste een bufferstaatje waardoor de grens met Duitsland beter beschermd zou zijn. En zolang Frankrijk de controle over de Saarlandse economie zou uitoefenen, zou het Duitse overwicht in de Europese kolen- en staalproduktie gering zijn. Tenslotte was er nog de overweging dat het dichtbevolkte Saargebied een niet te versmaden afzetgebied zou betekenen voor de Franse produkten.

Met deze motieven in het achterhoofd begon Frankrijk in het Saargebied te infiltreren. De Franse munteenheid werd er ingevoerd. Er werden Franse scholen opgericht. En er werd gezorgd voor een grote politieke invloed. Dit bleek bijvoorbeeld uit de samenstelling van de internationale commissie die namens de Volkenbond het gebied bestuurde. Zij bestond uit vijf leden: een Fransman, een Waal, een Fransgezinde Deen, een dito Canadees en een Saarlander. Het viel de regering in Parijs niet moeilijk via dit lichaam haar politiek door te zetten.

Voor de objectieve toeschouwer was het ondertussen duidelijk dat Frankrijk in het Saargebied weliswaar een machtspositie bekleedde, maar dat zijn politiek bij voorbaat tot falen gedoemd moest zijn. De Saarlanders

Frankrijk liet na de vrede van Versailles een begerig oog vallen op het rijke Saargebied met zijn steenkoolmijnen en zijn zware industrie. Maar het gebied kwam voor vijftien jaar onder beheer van de Volkenbond.

immers bleven verlangen naar hereniging met Duitsland en lieten dit duidelijk merken. De komst van Hitler veranderde de gezindheid van de grote massa in Saarland niet. Het nationale sentiment bleef doorslaggevend. Met name de katholieken — verreweg de grootste bevolkingsgroep — pleitten voor aansluiting bij Duitsland. Had de paus niet juist een concordaat met Hitler gesloten? En drongen de bisschoppen niet aan op het vervullen van de nationale plicht jegens het Duitse vaderland?

Daarbij kwam dat de nazi-aanhang in het Saarland steeds meer toenam, en de bekende methoden van terreur en bedreiging niet schuwde als het erom ging de tegenstanders

van de hereniging met Duitsland (die men moest zoeken onder socialisten en communisten) te intimideren. Onder pressie van Hitler ontstond zelfs een verbond tussen nazi's, katholieken en liberalen, het zogenaamde Duitse front. Eenmaal zeker van zijn achterban, begon de *Führer* al in 1933 luidkeels de onmiddellijke en onvoorwaardelijke overdracht van het Saargebied aan Duitsland te eisen — zonder de verplichte volksstemming dus. Er volgde fel verzet van Frankrijk, terwijl ook Engeland en Italië de eis vierkant van de hand wezen. Hitler begreep dat een te hardhandige politiek in deze kwestie, ondersteund door een te uitgesproken terreur in het Saargebied zelf, een geprikkelde stem-

Saargebied werd gestationeerd en een kalmerend effect had.

De uitslag van de volksstemming leverde geen verrassing op: 90% van de Saarlanders stemde voor aansluiting bij Duitsland, slechts 0,4% voor aansluiting bij Frankrijk en ruim 9% voor handhaving van de bestaande toestand. De overdracht aan Duitsland vond op 1 maart 1935 plaats. Ook kregen de Duitsers tegen betaling van een schadevergoeding aan Frankrijk de Saarlandse mijnen terug. Ondertussen weken zes- tot achtduizend mensen naar Frankrijk uit, onder wie die Duitsers, die het gewaagd hadden openlijk tegen de hereniging met Duitsland te pleiten. Terecht wantrouwden ze Hitlers belofte dat

Collection Viollet

Boven: tijdens de volksstemming van 13 januari 1933, die besloot zou over de toekomst van het Saargebied, maakten Nederlandse militairen deel uit van een internationale politiemacht.

ming tegen Duitsland wakker zou kunnen roepen en er zelfs toe zou kunnen leiden dat Frankrijk het gebied blijvend zou bezetten. Daarom bond hij in. Hij deed zelfs de plechtige belofte dat de tegenstanders van de aansluiting niets te vrezen hadden wanneer Saarland weer Duits zou zijn geworden en gaf opdracht de nazi-terreur in het gebied te verminderen.

Zo werd op 13 januari 1935 de volksstemming gehouden in een betrekkelijk rustige sfeer. Incidenten deden zich niet voor en dank zij de driehoofdige commissie onder leiding van de Italiaan Baron Aloisi, die in opdracht van de Volkenbond het plebisciet organiseerde en controleerde, kon er geen twijfel bestaan aan de objectiviteit van de uitslag. Zo kreeg ieder stembureau een neutrale voorzitter. Met name Zwitserland, Nederland en de Scandinavische landen leverden bekwame mensen voor deze posten. Er was bovendien een internationale politiemacht gevormd van 3000 manschappen, afkomstig uit Nederland, Engeland, Italië en Zweden, die nog voor Kerstmis 1934 in het

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

De Saarlanders maakten er geen geheim van dat ze de terugkeer in het Duitse Rijk toejuichten. Bij de intocht van de nazi's waren de straten en huizen uitbundig versierd.

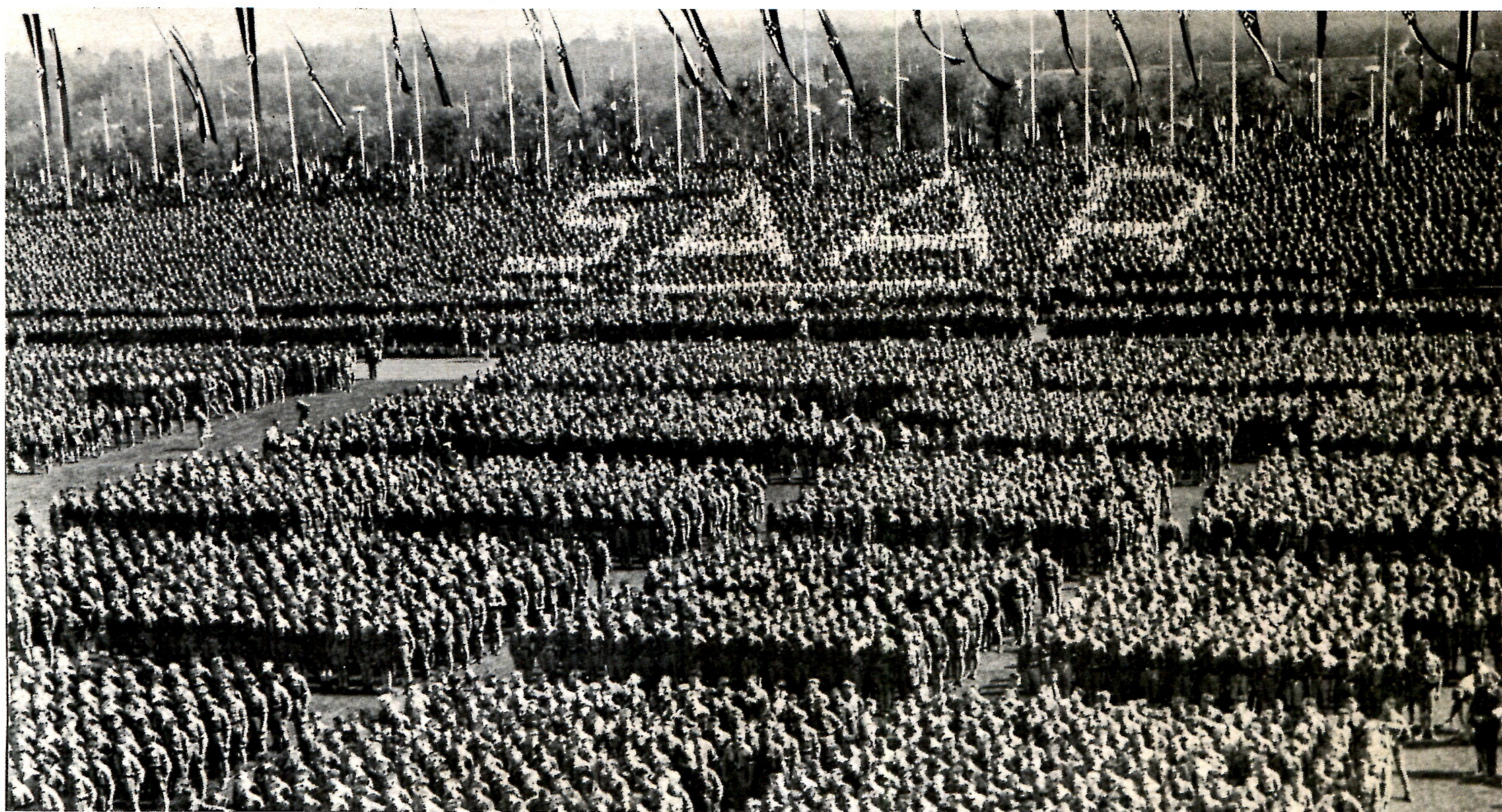
Linksboven: op de dag van de volksstemming vonden in Saarbrücken nog verscheidene demonstraties plaats voor aansluiting van het gebied bij Duitsland.

hun politieke verleden vergeten zou worden. Vanuit het zelfbeschikkingsprincipe geredeneerd had er nooit een Saar-vraagstuk mogen zijn. Zo bezien viel de pro-Duitse uitslag zelfs toe te juichen. Maar in samenhang met de Europese politieke toestand in 1935 betekende het plebisciet een bittere pil voor Frankrijk. En wat in feite een overwinning was van het Duitse nationalisme, werd uiteraard in Duitsland bejubeld als het zoveelste succes van Hitler, die niet naliet de uitslag als een persoonlijke triomf voor te stellen. Na de oorlog heeft Frankrijk opnieuw geprobeerd het inmiddels vergrote Saarland los te weken van Duitsland en het als bufferstaat onder Franse controle te laten voortbestaan. Aanvankelijk leek de poging succesvol, maar uiteindelijk kozen de Saarlanders ook toen weer voor aansluiting bij Duitsland.

DUITSLANDS INTERNATIONALE POLITIEK:
1933—1935

MASKER DER REDELUKHEID

B. U. HAAGSMA

**Zo vreedzaam Duitslands internationale
politiek leek, zo dreigend waren
de massademonstraties in eigen land.**

Hitler had een diepe minachting voor de politici van de zogenaamde Weimar-republiek, die na de Eerste Wereldoorlog in Duitsland was ontstaan en die hij met list en hardhandigheid omver zou weten te werpen. In zijn buitenlandse politiek echter trok hij aanvankelijk de lijn van die verguisde politici door, want het was onmiskenbaar waar dat de Weimar-republiek dingen had nagestreefd die Hitler zelf ook wenste. Het schrapen van Duitslands verplichting tot herstelbetalingen bijvoorbeeld en de erkenning van Duitsland als gelijkwaardige militaire macht in Europa door de conferentie van Genève in december 1932.

Onmiddellijk na de machtsovername had Hitler zijn vertrouwelingen laten weten slechts één doel na te streven: Duitslands volledige herbewapening binnen vijf jaar. De Duitse delegatie op de ontwapeningsconferentie te Genève diende derhalve slechts

een schijnrol te spelen, die er in wezen op gericht moest zijn de weg naar openlijke herbewapening te effenen. Daarbij kon geprofitteerd worden van de grote onenigheid die er onder de overige deelnemers van de conferentie heerste. Duidelijk bleek ook hier weer de onwil om het vermeende nationale eigenbelang achter te stellen bij de internationale veiligheid. Daardoor waren de Europese mogendheden in feite onmachtig om een werkelijk gemeenschappelijke politiek ten opzichte van Duitsland op te bouwen.

Hitler was voldoende geïnformeerd over de onenigheid, die met name Engeland en Frankrijk op het stuk van ontwapeningstempo verdeeld hield, om een scherpe politiek te durven riskeren. Reeds in oktober 1933 stelde hij zijn ministerraad op de hoogte van zijn besluit dat Duitsland de ontwapeningsconferentie zou moeten verlaten en tevens het lidmaatschap van de Volkenbond zou moe-

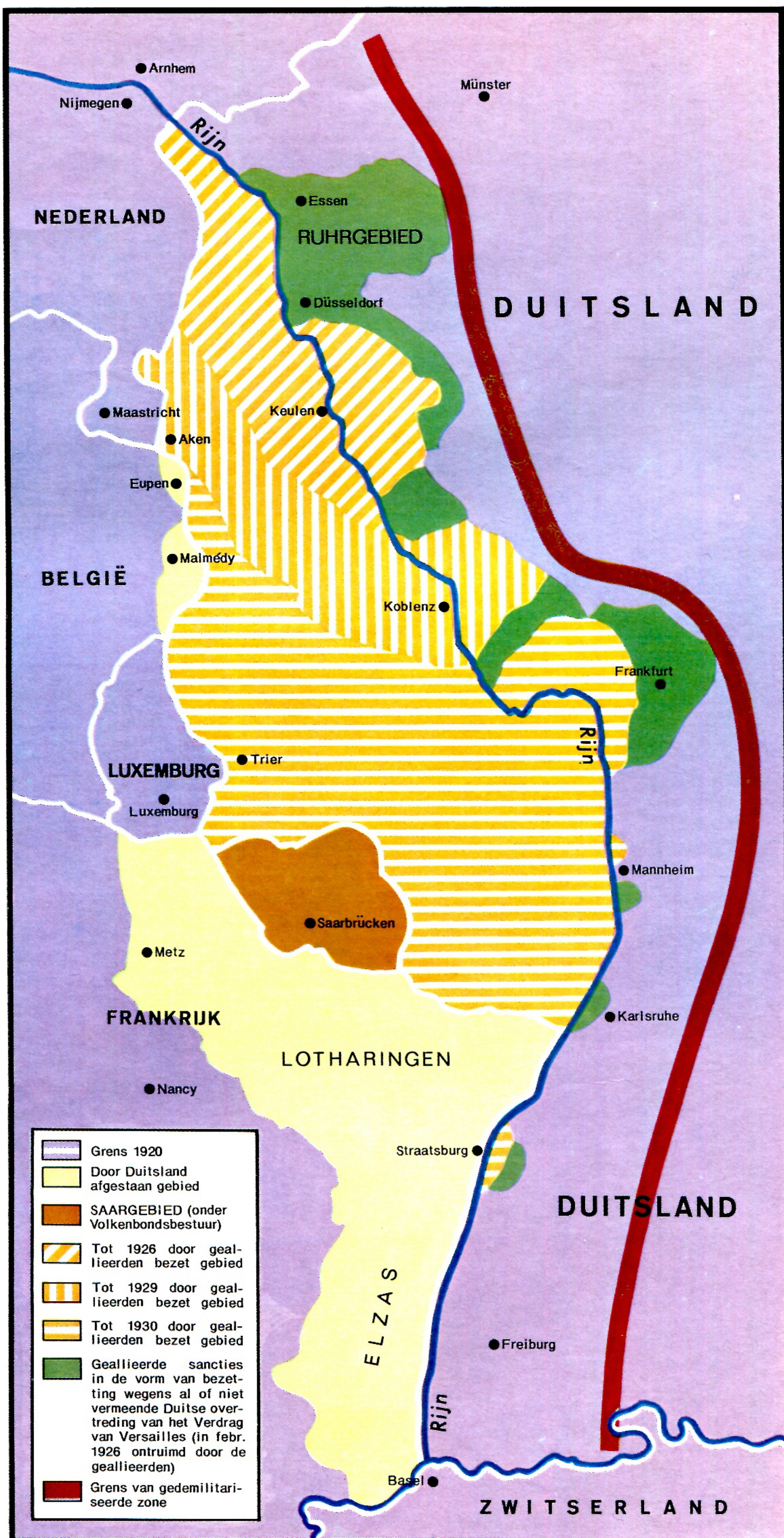
ten opzeggen. Om een breuk te forceren liet hij zijn delegatie in Genève voorstellen dat Duitsland binnen een periode van twee jaar gelijkheid in bewapening zou verkrijgen. Tot dan toe hadden de Duitsers voorgewend dat ze tevreden waren met een termijn van vijf jaar. Frankrijk, Engeland en Amerika kwamen met het tegenvoorstel dat Duitsland de eerste vier jaar niet zou mogen bewapenen en de daaropvolgende vier jaar pas zijn militaire gelijkstelling zou mogen bereiken. Berlijn had zijn zin. Briesend kon Hitler de conferentiezaal en de Volkenbond verlaten. Verontwaardiging, verontrusting en protesten allerwege in Europa. Maar Frankrijk noch Engeland voelde voor daadwerkelijk ingrijpen. De vrees van Duitse generaals en diplomaten dat met name Frankrijk het Rijnland opnieuw zou bezetten, werd niet bewaarheid, want de Fransen durfden niet alléén tot handelen over te gaan. Al gauw was

de verontwaardiging vergeten. Engelsen, Amerikanen en Italianen deden Frankrijk zelfs het voorstel met Hitler te gaan onderhandelen op basis van de Duitse voorstellen. De gevolgen van het nazi-succes en de verdeeldheid van het Westen bleken al spoedig. De kleinere staten achtten de bescherming van Engeland en Frankrijk onvoldoende. Waarom niet liever zelf tot een goede verstandhouding met Hitler gekomen? Zo kwam het reeds op 25 februari 1934 tot een niet-aanvalsverdrag voor de tijd van tien jaar tussen Polen en Duitsland. Rusland en Frankrijk vonden deze ontwikkeling allerm minst aangenaam en streefden een politieke samenwerking na, die zelfs zou uitlopen op een bondgenootschap. Dit verdreef de Engelse regering weer, die steeds meer neigde naar rechtstreekse overeenkomsten met het Hitler-regime.

Ondertussen bleven de macht van Duitsland en het prestige van Hitler in 1935 snel groeien. In januari van dat jaar keerde het Saargebied terug, waardoor het Duitse oorlogspotentieel aanzienlijk werd versterkt. Op 9 maart volgde de verklaring dat Duitsland reeds een luchtmacht bezat, even sterk als die van Engeland. Een week later werd de *Wehrmacht* in het leven geroepen, de algemene dienstplicht ingevoerd en de herbewapening openlijk afgekondigd. Hiermee was het verdrag van Versailles openlijk met voeten getreden en was er een reële bedreiging van de Europese veiligheid ontstaan. Engeland, Frankrijk en Italië moesten nu de handschoen wel opnemen. Engeland liet de anderen meteen weten dat het niet bereid was tegen Duitsland geweld te gaan gebruiken. Daardoor kwam de veroordeling van Hitlers optreden door deze mogendheden op de conferentie van Stresa in mei 1935 in feite neer op veel geschreeuw maar weinig wol.

Sterker: in Stresa werd een dubbelspel gespeeld. Mussolini toonde zich verontwaardigd over Hitlers brutale politiek, maar intussen was hij zelf bezig met de voorbereidingen voor de nog veel brutaler aanval op Abessinië. De houding van Engeland was al evenmin fraai. Want terwijl het in Stresa de Duitse herbewapening openlijk veroordeelde, bereidde het in het geheim een vlootverdrag met Hitler voor. Een en ander betekende een nieuwe verkrachting van het verdrag van Versailles en een grote triomf voor Hitler. Wel zou krachtens de overeenkomst de Engelse vloot driemaal zo sterk blijven als de Duitse, maar de Duitsers mochten evenveel oorlogsbodems hebben als de Fransen en zelfs evenveel onderzeeërs als de Engelsen! De aan Hitler toegestane scheepsruimte was zo groot, dat zijn werven de verwezenlijking ervan niet aan hebben gekund.

Zo vernietigde het Westen eigenhandig en met open ogen de veiligheid die het met het verdrag van Versailles had willen scheppen. De mogendheden waren onderling verdeeld door wantrouwen en naijver. Dit versterkte hun bereidheid om — in de hoop op vrede — Hitler te paaien met concessies. In werkelijkheid werd slechts bereikt dat men Hitler aanmoedigde tot een steeds agressievere politiek en dat men de basis van zijn macht meer en meer verbreedde. En dat was precies wat de *Führer* wilde.

In een notedop vermeldt deze kaart de geschiedenis van het Rijnland tussen de Eerste Wereldoorlog en de bezetting door Duitsland in 1936.

HET RIJNLAND

UITDAGING ZONDER ANTWOORD

J. A. KLOMP

In oktober 1935 viel Mussolini op verraderlijke wijze Abessinië binnen. Hoewel Engeland niets liever wilde dan Italië te vriend houden, zag het zich onder druk van de publieke opinie genoodzaakt een beroep op de Volkenbond te doen. Frankrijk volgde aarzelend. Hun steun aan de sancties die de Volkenbond tegen zijn land uitvaardigde en hun halfslachtige bemiddelingspogingen ergerden Mussolini zozeer, dat hij woedend het verdrag van Stresa opzegde, waarin hij zich kort tevoren samen met Engeland en Frankrijk had verplicht de vrede in Europa te garanderen.

Aangezien de Stresa-overeenkomst rechtstreeks gericht was geweest tegen Duitslands

Op 7 maart 1936 rukten de Duitsers op uitdagende wijze het Rijnland binnen.

Hitler kwam onmiddellijk daarna met nieuwe vredesvoorstellen — en de westelijke landen capituleerden.

besluit om tot herbewapening over te gaan, speelde de Italiaanse dictator met zijn opzegging Hitler geducht in de kaart. Deze had zich reeds met de gedachte verzoend de eerste jaren geen actieve rol meer in de Europese politiek te kunnen spelen en zie: opeens was de verdeeldheid onder zijn tegenspelers dusdanig, dat hij zijn plan tot herbezetting van

het Rijnland kon verwezenlijken. Nu moesten eerst wel enkele problemen uit de weg worden geruimd. Bij het verdrag van Locarno (1925), ook door Duitsland zelf ondertekend, had Italië zich er met Engeland garant voor gesteld dat het Rijnland gedemilitariseerd zou blijven. Een inbreuk hierop door Hitler zou Frankrijk het recht geven gewapenderhand in te grijpen en de steun van Engeland en Italië te eisen.

Het was echter duidelijk dat Mussolini na zijn jongste ervaringen met Frankrijk en Engeland er niet veel meer voor kon voelen de in Locarno op zich genomen verplichtingen metterdaad na te komen. Het sluwe brein van Hitler ontging deze mogelijkheid niet; hij

liet de *duce* polsen over de vraag of hij bereid zou zijn het verdrag van Locarno op te zeggen. Zover wilde Mussolini niet gaan, maar wel beloofde hij dat Italië zich afzijdig zou houden wanneer Duitsland daadwerkelijk op de ratificatie van een Frans verdrag met de Sowjetunie zou reageren. Hiermee had Hitler min of meer zijn vrijbrief. Hij gelastte zijn medewerkers de nodige maatregelen voor de bezetting van het Rijnland voor te bereiden — dit ondanks de bezwaren van zijn minister van buitenlandse zaken, Von Neurath, die een nieuwe anti-Duitse coalitie vreesde, en ondanks protesteren van de legerleiding, die meende dat Duitsland nog niet sterk genoeg was om Frankrijk met succes

uit te dagen.

Op 7 maart 1936 rukten de Duitse troepen het Rijnland binnen. Tegelijkertijd zegde Hitler het door Duitsland ondertekende verdrag van Locarno op, maar kwam tevens met nieuwe vredesvoorstellen. Duitsland was bereid met alle omringende landen een niet-aanvalsverdrag te sluiten voor de duur van vijftwintig jaar en dit uit te breiden met een luchtvaartverdrag met Engeland. Duitsland wilde ook meewerken aan een nieuwe gedemilitariseerde zone, die ten dele op Frans en ten dele op Duits grondgebied zou moeten liggen.

Daarnaast overwoog Duitsland opnieuw tot de Volkenbond toe te treden.

Boven: de Rijnlanders zelf hadden weinig bezwaren tegen de bezetting van hun gebied. Ze verwelkomden haar als een bevrijding.

Geheel boven: vooral oudere bewoners van het Rijnland waren enthousiast. Op deze foto bieden vrouwen de Duitse soldaten bloemen aan.

Frankrijk liet zich door deze loze beloften geen zand in de ogen strooien, maar zijn leger bleek sterk defensief georiënteerd en dus niet in staat om tot een tegenactie over te gaan.

Wij hebben miljoenen besteed aan een Maginot-linie, die ons moet beveiligen, liet de minister van defensie weten. Het is waanzin om ons buiten deze kostbare beschermende gordel te wagen. Bovendien wees de bevelhebber op de grote getalsterkte van het Duitse leger dat het Rijnland had bezet. Op grond van foutieve inlichtingen — die de niet-geoeffende eenheden van politie, SS en SA abusievelijk meetelden — kwam hij tot een totaal van 295.000 man. Om deze macht te verdrijven, becijferde hij, zou het grootste deel van het staande leger ingezet moeten worden. Hij zou wellicht anders hebben gereageerd, had hij geweten dat de werkelijke sterkte van de invallers slechts 20.000 man bedroeg...

Frankrijk deed dus niets. Allereerst was dit een gevolg van innerlijke zwakte. Maar ook Engeland was niet onschuldig aan de passiviteit van zijn bondgenoot.

De regering in Londen had Parijs namelijk op het hart gedrukt koelbloedig te blijven en tot overleg over te gaan alvorens iets te ondernemen.

Hoewel de Duitse bezetting van het Rijnland een flagrante inbreuk op het verdrag van Locarno was en een gewapende tegenactie zonder meer rechtvaardigde, overheerste bij de regering en het publiek toch de neiging om op Hitlers voorstellen in te gaan. Deze zouden een betere basis voor de Europese verhoudingen kunnen vormen dan allerlei voorafgaande verdragen en ze waren zeker aantrekkelijker dan een mogelijke oorlog. 'Per slot van rekening,' zo heette het, 'hadden de Duitsers alleen hun achtertuin maar in bezit genomen.'

Het enige dat gebeurde, was een veroordeling door de Volkenbond van de Duitse bezetting van het Rijnland en het door Hitler genegeerde verbod om versterkingen te zenden. Hitler had goed gegokt. Voor Europa waren de gevolgen aanzienlijk. De Franse grens werd opnieuw rechtstreeks bedreigd en bovendien maakten de aangelegde Duitse versterkingen spoedig ieder ingrijpen van Frankrijk ten gunste van zijn oostelijke bondgenoten onmogelijk. Het alliantiesysteem dat de vrede in Europa had moeten waarborgen, verloor veel van zijn waarde. Polen en Roemenië begonnen zich op Duitsland te oriënteren. Engeland had Frankrijk nauwer aan zich gebonden, maar tevens Hitler een grote vrijheid van handelen gegeven, die hij snel zou uitbuiten. Hij kon nu een verbond met Oostenrijk sluiten en nog hetzelfde jaar de as Berlijn-Rome tot stand brengen. Voorts werd zijn zelfoverschatting niet weinig versterkt door het feit dat hij gelijk had en niet de pessimistische legerleiding. Maar wellicht het belangrijkste gevolg van de bezetting van het Rijnland is dit geweest: het aarzelende optreden van Engeland en Frankrijk had Hitler ervan overtuigd dat beide landen in hun verlangen naar vrede tot bijna elke concessie bereid zouden zijn en dat ze hem althans in het Oosten zijn gang zouden laten gaan. Deze overtuiging zou bij zijn verdere plannen een belangrijke rol spelen.

HAKEN KRUIS IN WENEN

LOUIS SINNER

In de middag van 25 juli 1934 werd in de kanselarij aan de Ballhausplatz in Wenen de eenveertigjarige bondskanselier Engelbert Dollfuss neergeschoten. De belangstellende en verontwaardigde wereld vernam spoedig dat de Oostenrijkse nazi's, die tijdens een mislukte staatsgreep deze moord hadden begaan, gevangen waren genomen. Zij zouden door de justitie berecht worden. Het was iedereen al snel duidelijk dat deze politieke moord geen louter binnenlandse aangelegenheid was; men zei en schreef in juli 1934 openlijk dat deze mislukte putsch een poging van nazi-Duitsland was geweest om de macht in Oostenrijk te veroveren. Zoals het iedere vakbekwame misdadiger betaamt, had Hitler echter voor een waterdicht alibi gezorgd: hij was ten tijde van de moord in Bayreuth en vermaakte zich met het beluisteren van een Wagneriaanse opera. Wel had hij in zijn loge twee telefoontoestellen laten plaatsen, zodat hij de gebeurtenissen in Wenen van minuut tot minuut kon volgen. Toen de opera *Rheingold* zijn dramatisch hoogtepunt had gevonden, was het Hitler duidelijk geworden dat de staatsgreep in Wenen was mislukt. Hij ging naar het restaurant van het *Festspielhaus* en bestelde een uitgebreid diner. Tegen zijn adjudant zei hij: 'Ik moet het hier een uurtje of zo uithouden, zodat iedereen mij kan zien. Anders geloven de mensen misschien dat ik iets met de zaak in Wenen te maken heb.'

In november 1918, toen aan de Eerste Wereldoorlog een einde kwam, scheen bijna iedereen te zijn vergeten dat Oostenrijk de eerste, beslissende stoot tot dit werelddrama had gegeven. Keizer Franz Josef, heerser over de Oostenrijk-Hongaarse dubbelmonarchie, had het einde niet beleefd. Hij stierf in 1916 op zesentachtigjarige leeftijd; de vermoemde Habsburgse troon kwam terecht bij zijn achterneef Karel, die nog poogde te redden wat er te redden viel. Twee jaar later evenwel, nog vóór de Duitse nederlaag in het Westen, braken overal in het grote rijk opstanden uit: Hongarije ging zijn eigen weg, een deel van Karels rijk verklaarde zich onder de naam Tsjechoslowakije zelfstandig, enkele randgebieden brokkelden af. Aan het machtige Habsburgse rijk, dat zich eeuwenlang als Donaumonarchie in Europa had laten gelden, was een einde gekomen. Op 11 november 1918, de dag van de wapenstilstand in het Westen, deed Karel afstand van de troon. Het sterk ingekrompen Oostenrijk werd een republiek, die echter economisch

nauwelijks een levenskans had. Sociaal-democraten en christelijk-socialen vormden een regering. Om voor de problemen van de nieuwe staat een oplossing te vinden achtte men aansluiting bij Duitsland een levensvoorwaarde. De geallieerde overwinnaars voelden daar echter niets voor. In het vredesverdrag van Saint-Germain werd op 10 september 1919 uitdrukkelijk vastgelegd dat Oostenrijk zich niet dan na uitdrukkelijke toestemming van de inmiddels opgerichte Volkenbond bij Duitsland mocht aansluiten. Om de verminkte Oostenrijkse rompstaat enige levenskans te geven bogen de geallieerden de regeling van de Oostenrijkse verplichting tot herstelbetaling zó om, dat deze in feite een economisch hulpprogramma voor Oostenrijk werd.

Voor de socialisten was dit erg onbevredigend. Na de val van de Duitse keizer was er in Duitsland een socialistische regering gekomen. De Russische revolutie had de sociaal-democraten in Europa wel tot enige voorzichtigheid gemaand, maar tegelijk achtten zij de tijd rijp voor het vestigen van socialistische staten: Oostenrijkse socialisten meenden zo'n staat het best te kunnen verwezenlijken wanneer hun land één was met het socialistische Duitsland.

In de twee jaar dat de socialisten in Oostenrijk deel van de regering uitmaakten, hebben zij een indrukwekkend programma weten te verwezenlijken: achturige werkdag, sociale verzekeringen, beperking van kinderarbeid en van nachtarbeid voor vrouwen, betere arbeidsinspectie. Wellicht hadden zij nog veel meer kunnen bereiken, als zij niet hadden moeten werken in een regering met grote interne tegenstellingen, in een land waar de chaos telkens de kop opstak, in een partij waarin het soms tot felle ideologische geschillen kwam.

De socialistische acties in Oostenrijk — die overigens niet altijd even zachtzinnig waren — wekten fanatieke tegenkrachten op. Vooral voor het overwegend conservatief-rooms-katholieke platteland en voor de behoudende middengroepen stond socialisme gelijk aan goddeloosheid en anarchie. Aangespoord door geestelijken en andere vertrouwde leiders gingen deze groepen zich verzetten tegen wat zij zagen als 'de aantasting van de oude en hoogste waarden'. Er kwamen overal in Oostenrijk 'vrijkorpsen' die met de wapens in de hand tegen de socialisten optraden en voor de rest vage idealen nastreefden, waardoor zij soms weer met elkaar in botsing kwamen.

Hoe chaotisch de toestand in Oostenrijk was, blijkt wel uit het feit dat aanvankelijk alle privé-legertjes — ook de *Schutzbund* van de socialisten — uit regeringsdepots werden bewapend. Toen de geallieerden eind 1919 eisten dat alle wapens in Oostenrijk zouden worden ingeleverd, kwamen er geheime wapenarsenalen voor de vele legers en legertjes.

Na een zeer rumoerige begintijd kwam er na 1920 enige tekening in de jonge republiek. De socialisten waren door onderlinge verdeeldheid uit de regering getreden en Oostenrijk werd geleid door christelijk-socialen en Duits-nationalen, die hun programma richtten op een aansluiting bij Duitsland. Deze politieke groepen, gekenmerkt door een star conservatisme, steunden weer op de vrijkorpsen: vooral de *Heimwehr* en het veteranenlegioen *Frontkämpferverein*, dat in het begin zeer agressief optrad.

Toen de Oostenrijkse droom om zich bij Duitsland aan te sluiten, de bodem was ingeslagen, raakte Oostenrijk ogenschijnlijk wat buiten de zeer snelle politieke ontwikkelingen die de buurlanden doormaakten. Terugziende op de jaren twintig ziet men in Oostenrijk op verschillende plaatsen geleidelijk figuren naar voren komen die in de daaropvolgende tien jaren hun trieste rol in Europa zouden gaan spelen. In 1919 demobiliseerde de toen zeventwintigjarige luitenant van de Tyroler Keizerlijke Jagers, Arthur Seyss-Inquart. Hij was jurist, maar wat belangrijker voor hem was: hij was de schoonzoon van een zeer invloedrijke generaal, die hem toegang verschaftte tot de vele *Herrnclubs* in Oostenrijk. Deze zeer reactionaire clubs werden gedragen door antisocialisme, antisemitisme en een star nationalisme. In deze kringen werd met zeer grote belangstelling en sympathie de putsch van Mussolini in oktober 1922 besproken. Ook de mislukte putsch van Hitler, in november 1923, kreeg in de clubs grote aandacht, te meer omdat een Oostenrijkse edelman, prins Starhemberg, aan de putsch had meegedaan. De prins werd (later in zijn eigen land) leider van de *Heimwehr*. Zijn moeder, prinses Fanny, een diepgelovig rooms-katholiek, wist hoge kerkelijke autoriteiten voor de *Heimwehr* te interesseren. Zo werd de *Heimwehr* tenslotte de min of meer officiële strijdmacht tegen 'het goddeloze, antinationale socialisme'. Na de rumoerige beginjaren kwam het in de jaren twintig nog eenmaal tot een zeer bloedig treffen. In januari 1927 lokte het vetera-

nenlegioen in Schattendorf een gevecht uit met de socialistische *Schutzbund*, waarbij arbeiders werden gedood of gewond. Enkele veteranen werden gerechtelijk vervolgd, maar na een niet geheel vlekkeloos proces vrijgesproken. Daarop bestormden Weense arbeiders het ministerie van justitie. De politie sloeg fel terug: vijftientig arbeiders werden gedood en meer dan duizend gewond. De socialisten hadden militair en politiek het onderspit gedolven, maar ook aan de macht van het veteranenlegioen was een einde gekomen. Heel conservatief Oostenrijk ging steunen op de *Heimwehr*, die vooral door grote financiële hulp van de Oostenrijkse industriële uitgroei tot een machtige organi-

in Stiermarken een operetterevolutie, waarbij men zelfs de stad Graz wist te bezetten. Omdat de *Heimwehr* als geheel zich afzijdig hield, liep alles op een mislukking uit en slechts de buitenlandse journalisten in Wenen hielden er een aantal grappige verhalen aan over. Bij deze schertsrevolutie was een zekere Hans Albin Rauter nogal op de voorgrond getreden: hij zou tien jaar later op minder koddige manier in Nederland wederom naar voren komen.

Na deze 'staatsgreep' verscherpten de politieke verhoudingen zich. Bij de verkiezingen in 1932 haalden de christelijk-socialen een zo magere overwinning, dat er bijna geen regeringsmeerderheid kon worden gevormd. Het

In het Oostenrijk van de jaren dertig vormden zich sterke groepen met nazi-denkbelden. Ze stonden aansluiting bij het Derde Rijk voor en maakten van hun antidemocratische gevoelens geen geheim, zoals deze grove leuze duidelijk aantoont.

Fotoarchief Spaarnestad

Rechts: 'Berlijn verheugd!' meldde 'Het Volk' na de moord op Dollfuss. Maar deze nazi-putsch mislukte en Adolf Hitler had zelfs een alibi nodig om zijn 'onschuld' aan de wandaad van 25 juli te bewijzen.

satie. In deze onoverzichtelijke situatie moest Oostenrijk na 1930 de gevolgen van de grote wereldcrisis onder ogen zien. De socialisten waren al tien jaar buiten de regering en de rechterzijde was niet in staat geweest een hecht blok op te bouwen. Geleidelijk aan was bij groepen van links en rechts het verlangen om zich bij Duitsland aan te sluiten wat weggeëbd. Het verlangen naar Duitsland kreeg pas nieuw leven na 1930 bij aanvangelijk kleine groepen die in contact stonden met de nazi's en die vurig op de machts-overname in Duitsland hoopten, waarna Duitsland en Oostenrijk tezamen een grote nationaal-socialistische staat zouden kunnen worden. In 1931 ontketende de *Heimatschutz*

had voor de hand gelegen dat de christelijk-socialen waren teruggekeerd naar de coalitie met de sociaal-democraten. Samen had men dan een redelijk front kunnen vormen tegen de opdringende Duits-nationalen, die door de gebeurtenissen in Duitsland steeds zelfbewuster werden en die de buitenparlementaire steun kregen van de steeds militanter wordende *Heimwehr*. De christelijk-socialen schoven echter als bondskanselier de negenendertigjarige Engelbert Dollfuss naar voren. Deze door en door trouwe zoon van de rooms-katholieke kerk was op het Oostenrijkse platteland opgevoed in een diepe afkeer tegen alles wat socialistisch was. Al spoedig werd een redelijke regering via het

NUMMER 12834 UITGAVE
V. DE ARBEIDERSPERS

HET VOLK

HEKELVELD 15 - TEL. 32600
AMSTERDAM-CENTRUM

DAGBLAD VOOR DE ARBEIDERSPARTIJ

Bondskanselier Dollfuss vermoord
Nazi's te Weenen in opstandDe regering zegt meester
van den toestand te zijn

De Woensdagmiddag uitgebroken nationaal-socialistische opstand tegen de Oostenrijkse regering heeft een grooten omvang gehad. De opstandelingen hebben een tijd lang de bondskanselier bezet gehouden. Tijdens deze bezetting is bondskanselier Dollfuss door een nazi doodgeschoten. Verschillende ministers werden eenige uren gevangen gehouden. Ten slotte is de regering er des avonds in geslaagd, mede door tussenkomst van den Duitschen gezant te Weenen, de nazi's uit de bondskanselier te verdrijven. Zij beweerde thans den toestand meester te zijn.

Bondskanselarij Hitler roept zijn
werd bezet gezant terugONLUSTEN OOK IN
ANDERE STEDENSchuschnigg leidt nu
de regering

(Van onzen correspondent.)

Weenen. — Woensdag. Oostenrijk is vandaag het tooneel geweest van een nieuwen opstand, die nog steeds aan den gang is en waarvan men nog absoluut niet kan zeggen, hoe hij zich zal ontwikkelen. Dollfuss is neergeschoten en aan zijn verwondingen overleden. In de bondskanselarij zijn verschillende hoge ambtenaren, o.a. de veiligheidsdirecteur van Tiro, Hiltl, en de adjudant van Starheimberg, Correll, doodgeschoten. In Stiermarken wordt in alle steden met machinegeweren geschoten. Uit Graz, de hoofdstad van dit land, meldt men tot dusver tien doden. In Neder-Oostenrijk en in de omgeving van Weenen bewapenen de boeren zich en zij trekken op naar de hoofdstad. Te St. Pölten, de grootste stad van Neder-Oostenrijk, is het tot ernstige botsingen gekomen.

In Weenen is de voorgeschiedenis van den opstand als volgt. Om tien uur in den ochtend had de politie de nazi's in de bondskanselarij opgehouden. De politie had de nazi's in de bondskanselarij opgehouden. De politie had de nazi's in de bondskanselarij opgehouden.

De gebeurtenissen werden onmiddellijk gevolgd door een overval op het gebouw van de bondskanselier door ongeveer 200 nationaal-socialisten die zich hadden verkleden als politie-agenten en soldaten van het bondsleger. Onder hen bevonden zich overigens ook enkele hoge officieren van het leger en van de politie.

Om vijf uur in den namiddag werd bekend, dat Dollfuss door de aanvallers zwaar was gewond en om een geneeskelijke hand verzocht. Oostenrijken vergaderde in het legerkazerne het deel van het kabinet, dat niet was gevangengenomen. Fey had onder preside van de kanselier toegevoegd aan de beschieting der nazi's tot vernietiging van een regering onder Reichert, waarin nationaal-socialisten zouden worden opgenomen. Daartegenover verklaarde

Wat doet Italië?

Berlijn. — Woensdag.

De rijksregering heeft, naar officieel wordt medegedeeld, den Duitschen gezant in Oostenrijk van zijn post teruggeroepen, daar hij zonder haar toestemming een tusschen de opstandelingen en de Oostenrijksche regering getroffen overeenkomst heeft goedgekeurd. De rijksregering heeft gelast, dat alle opstandelingen, die de Duitse grens overschrijden, in arrest moeten worden genomen, daar zij de door hen gesloten overeenkomst niet erkent. Hitler heeft zijn vakantie onderbroken.

Uit Rome bericht Reuter, dat Mussolini morgen zijn ministers zal ontmoeten. Men verwacht niet, dat hij de mobilisatie zal gelasten. Er hebben geen troepenconcentraties plaats.

Onze Praagsche correspondent telefoneert nader, dat de Italiaansche regering het ondernemen van ernstige stappen overweegt.

bondspresident Mikas van uit Belden in Karinthie, waar hij met vakantie vertoefde, dat hij de besluiten, genomen in de bondskanselarij, niet erkent, daar deze onder preside zijn tot stand gekomen.

Als nieuwe bondskanselier noemt men de namen van Schuschnigg en Rintelen. Belden zouden een verzoening met de nazi's betekenen. Aan de vergadering der vrije ministers in het ministerie van Oorlog heeft niet slechts Rintelen deelgenomen, die geen minister is, maar ook de Duitse gezant Riehl. Deze heeft een akkoord met de nazi's met betrekking tot de samenstelling van de regering, terwijl men den deelnemers aan den overval strafeloosheid moest waarborgen. Toen het vaststond, dat Dollfuss dood was, heeft de politie opdracht gekregen de bondskanselarij te bestormen. Het gebouw werd geheel omsingeld door het leger.

De onrust in Oostenrijk stijgt met de minuut. De stemming is er opgewonden dan den twaalfden Febr. Hedenavond vergaderde het illegale partijbestuur der sociaal-democraten over het standpunt, dat men zal innemen en het eventueel uittrekken van een algemeene staking. De gevolgen op het gebied van de buitenlandse politiek zullen zeer groot zijn. Hedenavond werd het bekend, dat aan de Italiaansche Oostenrijksche grens grote troepenbewegingen hebben plaats gehad. Morgen zal men een conferentie voorbereiden van de Groote en de Kleine Entente, ter bespreking van een eventueel ingrijpen in de Oostenrijksche zaken.

Dollfuss

Brutale opzet
der nazi'sHOE DE OPSTAND EEN
AANVANG NAMBurgers trokken de uniformen
van de militairen
aan

Verkleedpartij slaagde

(Van onzen specialen verslaggever.)

Weenen. — Woensdag.

Met een verbijsterende snelheid heeft zich het eerste deel van het drama afgespeeld, waarvan de komst sinds de bloedige dagen van Februari al werd voorspeld: het drama van den tweeden burgeroorlog. Acht-en-veertig uur voor de door Rome aangekondigde Italiaansche-Fransche-Engelsche demonstratie te Berlijn hebben, naar het schijnt, de lasthebbers der bommenwerpers en veenmoordenaars nieuwe orders gegeven: Dollfuss zelf is het slachtoffer geworden van de bruine bendes, tegenover wie hij zooveel lankmoedigheid heeft betoond.

Even na tien uur in den ochtend kreeg de politie de waarschuwing, dat de nazi's een terroristische expeditie op touw wilden zetten. Het uitgangspunt zou een gymnastieklokaal zijn in de Siebenbrunnengasse. Blijkbaar niet op de hoogte van den omvang van de voorgenomen expeditie zond men om de zaak te verkennen vier rechercheurs naar het aangegeven lokaal. Just toen zij aankwamen, konden zij nog een achttal auto's nakijken, die waren bemand met geuniformeerde burgerwachten en politie-agenten en waarop zich ook twee officieren en een aantal soldaten van het bondsleger bevonden. De rechercheurs waren volkomen gerustgesteld. Zij zagen, dat de vertegenwoordigers der wettelijke macht reeds de noodige voorzorgsmaatregelen hadden getroffen en zij lieten de auto's verder ongemoeid.

Toen zij evenwel het gymnastieklokaal binnentraden, vonden zij daar de burgerpakjes van een zestigtal personen, waarin ook pistolen staken van het maaksel, zooals de politie zelf gebruikt. Uit andere teekenen bleek, dat het nationaal-socialisten waren geweest, die zich hier hadden verkleden. Onder hen bevonden zich blijkens achtergelaten papieren ook leden van de openbare macht.

(Zie vervolg pag. 2).

Dollfuss' einde

Een nazi loste twee
schoten op hem

Reuter meldde omstreeks elf uur uit Weenen, dat officieel wordt bevestigd, dat bondskanselier Dollfuss overleden is.

Dollfuss' overlijden werd door de radio meegedeeld door minister Schuschnigg, die verklaarde, dat het bloed van den kanselier niet vergoed was vergoten. Schuschnigg heeft de leiding der regering op zich genomen. Dollfuss werd gewond bij de bestorming der nationaal-socialisten; hij overleed omstreeks negen uur.

Om kwart voor één vannacht gaf radio-Weenen als volgt weer, hoe Dollfuss vermoord werd:

Zooals reeds bekend, werd een bijeenkomst in de kanselarij van vanmorgen verdaagd tot vanmiddag vier uur. De kanselier begaf zich met Fey en Karwinski uit de kamer van den ministerraad naar de werkkamer, waar eenige nagebleefden besproken zouden worden. Plotseling ratelden de pantserauto's met de geuniformeerde nazi's voorbij. Het viel wel op, dat zij er niet uit zagen als de wacht er gewoonlijk uit ziet, doch voordat men iets kon vaststellen, was de troep reeds het gebouw binnengedrongen. Een deel van hen drong in de werkkamer binnen. De kanselier had juist zijn onderhoud beëindigd en had zich, in gezelschap van Karwinski, naar de z.g. zulkamer begeven, die als wachtvertrek dienst doet.

Hij moet toen lawaai gehoord hebben. Nauwelijks had hij het voortrek betreden, of de bandieten waren reeds bij de deur. Volkomen rustig ging hij weer naar zijn werkkamer terug. Men raadde hem aan zich naar een ander gebouw te begeven. Hij stemde hierin toe. Hierbij passeerde hij de z.g. Congressaal. Deze heeft ook een onmiddellijk uitgang op de gang. Toen de bondskanselier dezen uitgang bereikt had, vernielden de nazi's de deur met de voeten en kolftooten. Twaalf à tien man traden naar binnen. De eerste indringer stormde met geheven pistool op den kanselier toe en loste twee schoten.

Het ene trof hem in den hals, het andere onder den schouder. De kanselier hief als tot afweer beide handen voor het gezicht. Dan keerde hij zich op zij en sloeg ruggeelings op den grond. Hierop riep hij nog twee maal met zachte stem: „Help, help!“, daarna zweeg hij. De aanwezige bedienende geloofde, dat hij toen reeds dood was.

De nazi's voerden den man weg, zoodat de stervende kanselier alleen met zijn moordenaars achter bleef.

Geen geestelijke bijstand
Enigen tijd later werd Fey door een der

Overeenkomst met
de opstandelingen

(Van onzen correspondent.)

Weenen. — Woensdag.

Woensdagavond tien uur: Ik verneem zoo juist, dat tusschen de Oostenrijksche regering en de opstandelingen een overeenkomst is tot stand gekomen, volgens welke de regering den opstandelingen vrijen aftocht en transport over de Oostenrijksche grens waarborgt. Verschillende opstandelingen zijn reeds in autobussen naar de Duitse grensplaats Passau onderweg.

De officiële berichten maken van deze overeenkomst geen melding. Het feit echter, dat Fey en Schuschnigg vanavond voor de radio konden spreken, bewijst, dat zij weer vrij zijn en bevestigt ons bericht. Welke andere overeenkomsten getroffen zijn, is nog niet bekend.

Feuter berichtte later, dat de overgebleven opstandelingen zich hebben overgegeven. In Weenen is het standrecht geproclameerd.

Nieuw:
Bondskanselier Dollfuss door een nazi vermoord; opstand der nazi's zou bedwongen zijn.

Hitler heeft zijn gezant te Weenen teruggeroepen.

Weer een mysterieuze moord in Engeland.

Coty is gestorven.

Scherpe kritiek van r.k. mijnwerkers op hun bond wegens houding in het loonconflict.

Bullengwone ledenvergadering der mijnwerkers aan Willem Sophia en Domantiale Mijl gaat door.

Te Ouddorp vloog een vissersvaartuig uit elkaar. Vuffarik kind gedood; schipper en knecht zwaar gewond.

Sportnieuws:
Willem II door een 2-1-nederlaag tegen K.F.C. uitgeschakeld voor het kampioenschap.

NOG REGENACHTIG

De Bilt voorspelt:
meest matigen wind
uit westelijke richtingen; half tot zwaar bewolkt of betrokken; mogelijk enkele regenbuien; zelfde temperatuur.

De verdere vooruitzichten zijn weinig verandering.

deelnemers van de nazi's bij den kanselier gebracht. Deze lag op den divan. Hij had een doek over het gezicht. Aan den hals zag Fey een noodverband, waar het bloed doorheen sijpelde. Met zwakke, doch vaste stem verzocht Dollfuss Fey om zich het lot van zijn vrouw en kinderen niet te trekken. Ook verzocht hij hem dringend, dat zijntwege geen bloed vergoten zou worden.

Verder hebben zij niet gesproken.

Hoe laat Dollfuss precies gestorven is, is niet bekend.

Wat wel bekend is, is, dat hem niet slechts de hulp van een dokter doch ook geestelijke bijstand werd ontzegd. Er werd geen priester gehaald, hoewel hij daarom verzocht had.

Zoo is kanselier Dollfuss eenzaam gestorven.

Berlijn verheugd!

„Het volk van Weenen“ is
opgestaan tegen het
Dollfuss-bewind

Doch regering ongerust

(Van onzen correspondent.)

Berlijn. — Woensdag.

De gebeurtenissen in Oostenrijk hebben in Berlijn grooten indruk gemaakt, hoewel men uit de persberichten toch nog niet duidelijk kan zien wat er aan de hand is. Eigenaardig is daarbij, dat de staatsgreep eigenlijk reeds dagen levoren in de Duitse pers was aangekondigd. Men heeft namelijk uit den kreure verteld, dat hoogstwaarschijnlijk was, dat na de eerste terdoodveroordeeling volgens de nieuwe wet in Oostenrijk het volk tegen Dollfuss in verzet zou komen. Op het ogenblik, dat deze uitlating in de gelijkgeschakelde bladen verscheen, leek zij niet zoo belangrijk, doch in het licht van de gebeurtenissen van vandaag bezien, schijnt het alsof men er te voren reeds alles van wist.

De eerste berichten over den overval op het zandgebouw van den Weenschen omroep waren zeer terughoudend gesteld. Men vermeed angstvallig om van nationaal-socialisten te spreken en sprak over gewapende burgerpersoon. De bladen verschenen in den middag met drie, vier extra-edities en elke editie werd iets moediger. Van gewapende burgers werden het strijdsveld voor het verzet tegen Dollfuss. Even later sprak men van den gevangenen genomen Dollfuss, weer later van de vroegere regering-Dollfuss en de Berlijnse omroep hakte 's avonds den knoop door en vertelde rondt van nationaal-socialisten, die zich in verschillende steden van Oostenrijk wapenden en vertelde, dat het volk van Weenen tegen Dollfuss was opgestaan.

Intusschen is men in verantwoordelijke politieke kringen te Berlijn allebehalve gesticht over het vooruitzicht dat een opstand van nazi-zijde in Oostenrijk opent. Men spreekt openlijk over de buitenlandse moeilijkheden, waartoe dit zou leiden en voelt huiltbaar, dat de reactie positie, die Duitschland in de buitenlandse politiek inneemt, door een gelijkgeschakeling van Oostenrijk op niet beter op zal worden.

parlement onmogelijk en in maart 1933 — Hitler was juist één maand aan de macht — waagde Dollfuss een staatsgreep. Hij stelde het parlement buiten werking en zou voortaan 'bij decreet' regeren. Twee maanden later werd in Oostenrijk het 'Vaderlandse Front' opgericht, bedoeld als een grote rechtse coalitie, die al spoedig — tot grote tevredenheid van Mussolini — een aantal Italiaanse staatkundige principes tot de hare maakte.

De Oostenrijkse socialisten hadden dit zien aankomen en hun *Schutzbund* had een poging gedaan zich actief te weer te stellen tegen de fascistische koers van Dollfuss. In februari 1934 kwam het tot een groot, bloedig treffen. Op vele plaatsen raakten politie en *Schutzbund* met elkaar in botsing. Hoewel de brede arbeidersmassa zich buiten de gevechten hield, liet Dollfuss met kanonnen tegen arbeiderswijken optreden. Na enkele dagen was de strijd gestreden. Vele tientallen mannen, vrouwen en kinderen waren aan de terreur ten offer gevallen. De sociaal-democratische partij was de ruggegraat gebroken. De meeste leiders waren het land uitgevlucht. Dollfuss heeft het nooit ingezien, maar in blind fanatisme had hij de enige bondgenoot buiten gevecht gesteld die hem in de nu komende maanden doeltreffend had kunnen helpen.

Na de korte burgeroorlog zocht Dollfuss steun bij de *Heimwehr*, die toen al stevige contacten had met de Duitse nazi's. De leider van de *Heimwehr*, Starhemberg, was vicekanselier, maar deze wees de toenaderingspoging van de hand. Dollfuss had al eerder de Oostenrijkse nazi's buiten de wet ver-

Ständischer Verlag

Links : zelden is de verhouding tussen Oostenrijk en 'grote broer' Duitsland beter gesymboliseerd dan in deze te Wenen gemaakte propagandafoto.

zich beledigd terug; hij stond geheel buiten spel toen de Oostenrijkse nazi's op 25 juli 1934 hun mislukte staatsgreep waagden, die aan Dollfuss het leven kostte. Het leger van gevluchte Oostenrijkse nazi's was al op weg naar de grens om hun zegevierende terugkomst te houden toen Hitler inzag dat het spel was mislukt. Hij sprak officieel zijn afschuw uit over de moord. Vervolgens liet hij de grootste weerhaan uit het toenmalige Duitsland opdraven om in Oostenrijk orde op zaken te stellen: Franz von Papen. Von Papen kreeg het in Wenen niet moeilijk. Dollfuss was opgevolgd door de zesendertigjarige advocaat Kurt von Schussnigg, evenals Dollfuss vroom rooms-katholiek en zeer anti-socialistisch. Schussnigg was bovendien een zeer zwak politicus, met weinig fantasie en een grote starheid. Als overtuigd monarchist viel het hem moeilijk contact te zoeken met de vroegere vijanden van Oostenrijk die de val van het Habsburgse huis hadden veroorzaakt. Toen Mussolini Abessinïë aanviel, bekoelde de verhouding tussen Italië en Oostenrijk aanzienlijk. Schussnigg bleek een specialist in het isoleren van zijn land en van deze situatie maakte Duitsland dankbaar gebruik. Hitler had in Wenen al spoedig de rollen laten omkeren. Vlak na de moord op Dollfuss was het Duitsland geweest dat in

Collection Viollet

Links: de 41-jarige Oostenrijkse bondskanselier Engelbert Dollfuss na de moord liggend op een sofa in de kanselarij aan de Ballhausplatz in Wenen.

Linksonder: Seyss-Inquart (met bril), hier met Himmler in de straten van Wenen.

Rechts: reeds kort na de Anschluss kregen de joden het in Oostenrijk moeilijk. Hier maken ze met tandenborstels de straten van Wenen schoon.

klaard en dezen hadden het niet tot een krachtmeting laten komen: zij waren in grote groepen naar Duitsland gevlucht, waar zij klaarstonden om 'het vaderland te gaan bevrijden'.

Terzijde van al deze woelingen stond de aanvankelijk zo veelbelovende jurist dr. Seyss-Inquart. Hij sympathiseerde duidelijk met de doelstellingen van de Duits-nationalen, met de *Heimwehr* en met de *Heimatschutz* in Stiermarken, maar als een goed jurist had hij zich nooit helemaal blootgegeven. Dollfuss wilde, na enige aarzeling, bij Seyss-Inquart steun zoeken; de kleine kanselier betwijfelde of Seyss-Inquart voldoende overwicht en achterban had. Daarop trok Seyss-Inquart

Ullstein

Wenen wat goed te maken had — al was het slechts een geschokt vertrouwen. Maar voordat Von Papen twee jaar in Wenen was, leek het alsof Oostenrijk bij Duitsland in het krijt stond. Via Von Papen liet Hitler in 1936 weten dat de 'geschokte verhouding' tussen Duitsland en Oostenrijk kon worden hersteld als Schussnigg een of twee leden van de 'nationale oppositie' regeringsverantwoordelijkheid zou geven. Schussnigg gaf toe. Een klein jaar later werd dr. A. Seyss-Inquart lid van de staatsraad, en tevens al spoedig de voornaamste contactman tussen Wenen en Berlijn.

Begin 1938 kwam Von Papen met een origineel plan: de verhouding tussen Wenen en

Mondadori

Berlijn zou helemaal geweldig worden als beide staatshoofden elkaar eens persoonlijk zouden ontmoeten. Schuschnigg moest eens naar Duitsland gaan om daar met Hitler te spreken.

De arme Schuschnigg liep met open ogen in de val. Hitler, goed voorbereid door Seyss-Inquart, ontving Schuschnigg in Berchtesgaden zonder veel staatsie. Schuschnigg werd door Hitler als een rebelse schooljongen afgebluft en op een gegeven moment liet de *Führer* zelfs enkele generaals ten tonele verschijnen, alsof hij op het punt stond Oostenrijk binnen te vallen. Op die beruchte twaalfde februari 1938 was Schuschnigg in Berchtesgaden een zenuwcrisis nabij; niet alleen had

hij op een dergelijke ontvangst totaal niet gerekend, maar bovendien verbood Hitler hem tijdens het vele uren durende onderhoud een sigaret te roken. En Schuschnigg kon gemakkelijk zestig sigaretten per dag aan.

Terug in Wenen moest Schuschnigg het afgedwongen akkoord nakomen. Seyss-Inquart werd minister van binnenlandse zaken, zijn vriend dr. Fischböck, directeur van een verzekeringsmaatschappij, werd adviseur voor de handel. In de jaren 1940—1945 zou hij een van de naaste medewerkers van Seyss-Inquart in Nederland worden. Eerst wilde Schuschnigg zichzelf en het argwanende buitenland nog overtuigen dat Oostenrijk zijn zelfstandigheid jegens Duitsland geheel had behouden.

Maar al na enkele weken voelde de tragische bondskanselier hoe hem de leiding uit de hand gleed. Hij nam een overhaast besluit door op 9 maart volkomen onverwacht een volksstemming aan te kondigen. Deze volksstemming zou al de volgende zondag moeten worden gehouden en zij moest beslissen over de vraag of Oostenrijk zijn volledige zelfstandigheid zou willen bewaren.

Van een echte volksstemming was echter geen sprake: alleen de aangesloten leden van het Vaderlandse Front zouden mogen stemmen. Dus ook de socialisten mochten niet meedoen. Voorts zouden er geen kiezerslijsten zijn en beneden de vierentwintig jaar mocht niemand een stem uitbrengen. Van

alle zijden werd deze paniekwet van Schussnigg onwelwillend beoordeeld. Natuurlijk waren de nazi's in Duitsland en Oostenrijk, die hadden gehoopt op een geruisloze aansluiting, des duivels, maar ook Frankrijk en Engeland deden uiterst gereserveerd. Mussolini, de machtige bondgenoot uit 1934, liet aan Wenen weten dat Schussnigg voor deze keer maar niet op hem moest rekenen.

Schussnigg had het klaargespeeld om geheel alleen te komen staan in een vijandig of onverschillig Europa en in een verscheurd Oostenrijk, waar alleen het Vaderlandse Front niet tegen hem was — wat nog lang niet betekende dat het Vaderlandse Front ook

Süddeutscher Verlag

dat Goering Wenen was gaan bombarderen met eisen, verschenen overal in de Oostenrijkse hoofdstad geüniformeerde en bewapende nazi's op straat. Nog enkele uren hield Schussnigg zich in zijn kanselarij staande; praktisch een gevangene van de nazi's en slechts gesteund door de president van Oostenrijk. Miklas, die zich in deze uiterste nood ontpopte als een standvastig politicus.

Het was alles tevergeefs. Toen het Goering te lang duurde, ging hij de gebeurtenissen forceren: Seyss-Inquart moest hem als minister van binnenlandse zaken een telegram om militaire bijstand sturen. Het is niet zeker of dat telegram ooit is verstuurd. Waarschijnlijk heeft Seyss-Inquart alleen maar per tele-

Ullstein

bereid was voor Schussnigg alle barricaden te beklimmen.

Op 11 maart 1938 eiste Hitler per ultimatum dat het plebisciet niet zou worden gehouden.

Daarop stelde Goering voor dat Duitsland zich zou voorbereiden op een directe militaire ingreep. Hitler ging daarmee akkoord, waarop Goering naar een goede aanleiding ging zoeken. Via Seyss-Inquart stelde hij aan Schussnigg het ene ultimatum na het andere. Met typische nazi-humor heeft Seyss-Inquart later verklaard: 'Ik leek die dag wel de telefoonjuffrouw tussen Goering en Schussnigg.' In één dag was alles beslist. Enkele uren nadat Hitler zijn ultimatum had gesteld en na-

Geheel boven: Adolf Hitler, van oorsprong een Oostenrijker, verloochende na de Anschluss zijn afkomst niet, al was dat vooral om propagandistische redenen. Deze foto werd gemaakt toen hij in Leonding het graf van zijn ouders bezocht. Iedereen wist het nu: een goede zoon!

Boven: diezelfde goede zoon van Oostenrijk maakte van zijn aankomst in Wenen een ware triomftocht. Daarbij werd hij overigens geholpen door het merendeel van de Oostenrijkers, dat de Anschluss eerder warm toejuichte dan afkeurde.

foon zijn instemming met zo'n telegram betuigd. In elk geval achtte Goering zich voldoende gedekt om de volgende dag, 12 maart 1938, de Duitse troepen over de Oostenrijkse grens te sturen. Zij werden overal als bevrijders begroet. Een dag later arriveerde Hitler in Wenen om met een laaiende redevoering aan de samengestroomde Oostenrijkers duidelijk te maken dat Oostenrijk een deel van Duitsland was geworden. De Oostenrijkers klommen in lantaarnpalen en bomen om een blik op de grote Duitse leider te kunnen werpen en hun toejuichingen vulden de hele avond. Eerder op die dag waren in Wenen de eerste razzia's op joden gehouden.

DE SUDETENKWESTIE

HEIM INS REICH

PROF. DR. Z. R. DITTRICH

Op 1 oktober 1938 werden de grenspalen tussen Duitsland en het Sudetenland weggehaald.

Grens van 1920 — 1938	Sudetengebied, aan Duitsland afgestaan in 1938	Door Polen bezet in nov. 1938
Huidige grens van Tsjechoslowakije	Door Hongarije bezet in nov. 1938 en maart 1939	

Een overzicht van de wijze waarop Tsjechoslowakije in '38—'39 werd opgedeeld.

Sinds de middeleeuwen was het westen van Tsjechoslowakije — de historische landen Bohemen, Moravië en Silezië — een tweetalig gebied. Naast de oorspronkelijke Tsjechische bevolking waren hier Duitse kolonisten gekomen. In het algemeen was de Duitse kolonisatie een vreedzaam economisch gebeuren; de koningen, de adel en de geestelijkheid wilden hun bezittingen meer rendabel maken en trokken daarom gretig vreemdelingen aan, die door hun hoger ontwikkelingspeil en betere werkwijzen de inheemsen onmiskenbaar overtroffen.

De Duitsers maakten weldra ongeveer een derde van de totale bevolking uit; het Duits werd de omgangstaal van de betere kringen

eenheden, die met de geallieerden meestreden.

Toen Oostenrijk-Hongarije in oktober 1918 ineent stortte, hadden de Tsjechen reeds een eigen regering-in-ballingschap, die over ruim 100.000 soldaten beschikte. In overeenstemming met deze regering riep het Nationale Comité te Praag op 28 oktober 1918 de Tsjechoslowaakse republiek uit, die naast de Boheemse landen ook Slowakije zou omvatten. Aan de nationale minderheden binnen deze staat zouden gelijke rechten worden toegekend. President Masaryk en de minister van buitenlandse zaken, dr. Benes, waren zich er ook persoonlijk van meet af aan bewust dat het noodzakelijk was de nationale

aan parlementaire werkzaamheden. Hun oppositie werd mettertijd meer constructief. Sinds 1926 werden de Duitsers met minstens twee man in de regering vertegenwoordigd. Het kon echter niet anders of de gevaarlijke radicalisering van het politieke leven in Duitsland zelf sloeg ook over op de Duitsers in Tsjechoslowakije. Immers, de economische crisis na de 'Zwarte Vrijdag' op de New Yorkse beurs in 1929 en de massale werkloosheid teisterden vooral de Duitstalige randgebieden, die het meest geïndustrialiseerd waren. De slachtoffers werden toegankelijk voor de nationalistische propaganda, die de moeilijkheden aan de Praagse regering toeschreef. Daardoor kon een jonge

Süddeutscher Verlag

Maart 1939: Hitler inspecteert in Praag Sudetenduitse studenten die tegen de Tsjechen hebben gevochten.

en op den duur overheersend in het ambtelijk verkeer. Pas tegen het einde van de achttiende eeuw kondigde zich onder de Tsjechen een nationale herleving aan. De toenemende aandacht voor eigen taal en letterkunde ging gepaard met het verzet tegen de van overheidswege behartigde germanisering. De lagere clerus en de nog schaarse burgerlijke intelligentsia die zich voor de Tsjechische zaak inzetten, streefden oorspronkelijk alleen een culturele emancipatie na, maar gingen geleidelijk ook een staatkundige vrijmaking begeren.

De Duitsers, die hun bevoorrechte positie behielden, zagen steeds duidelijker in dat alleen bruut geweld hun suprematie kon redden. De Eerste Wereldoorlog bracht een verscherping van het Duits-Tsjechische conflict teweeg. Voor de Duitsers uit alle Oostenrijkse gewesten was deze oorlog een heilige, nationale zaak; samen met bondgenoot Duitsland zouden zij het decadente Westen en de minderwaardige Slaven bedwingen en de eenmaking van het Duitse volk voltooien. De Tsjechen daarentegen moesten niets van de oorlog hebben en vonden het ondraaglijk dat zij aan de verkeerde kant vochten. Hun gebrek aan geestdrift prikkelde de autoriteiten, die feitelijk een militaire dictatuur instelden. Hiermee wakkerden zij echter het nationale verzet aan, dat in de naar het Westen uitgeweken professor Masaryk zijn leider vond. Uit de Tsjechische krijgsgevangenen en overlopers formeerde Masaryk vrijwilligers-

minderheden met de nieuwe staat te verzoe-

nen. De politieke leiders van de Duitsers in Bohemen, Moravië en Silezië voelden niets voor een dergelijke oplossing. Zij probeerden de Duitstalige streken als afzonderlijke gewesten te organiseren, die bij Oostenrijk zouden blijven en wellicht samen ermee met Duitsland verenigd zouden worden.

De regering slaagde er echter toch langzaam maar zeker in om althans aan Duitse zijde de bezwaren tegen de Tsjechoslowaakse staat te doen afnemen. De Duitse partijen, die de zogenaamde 'revolutionaire' nationale vergadering nog hadden geboycot, namen in 1919 reeds deel aan de verkiezingen en weldra ook

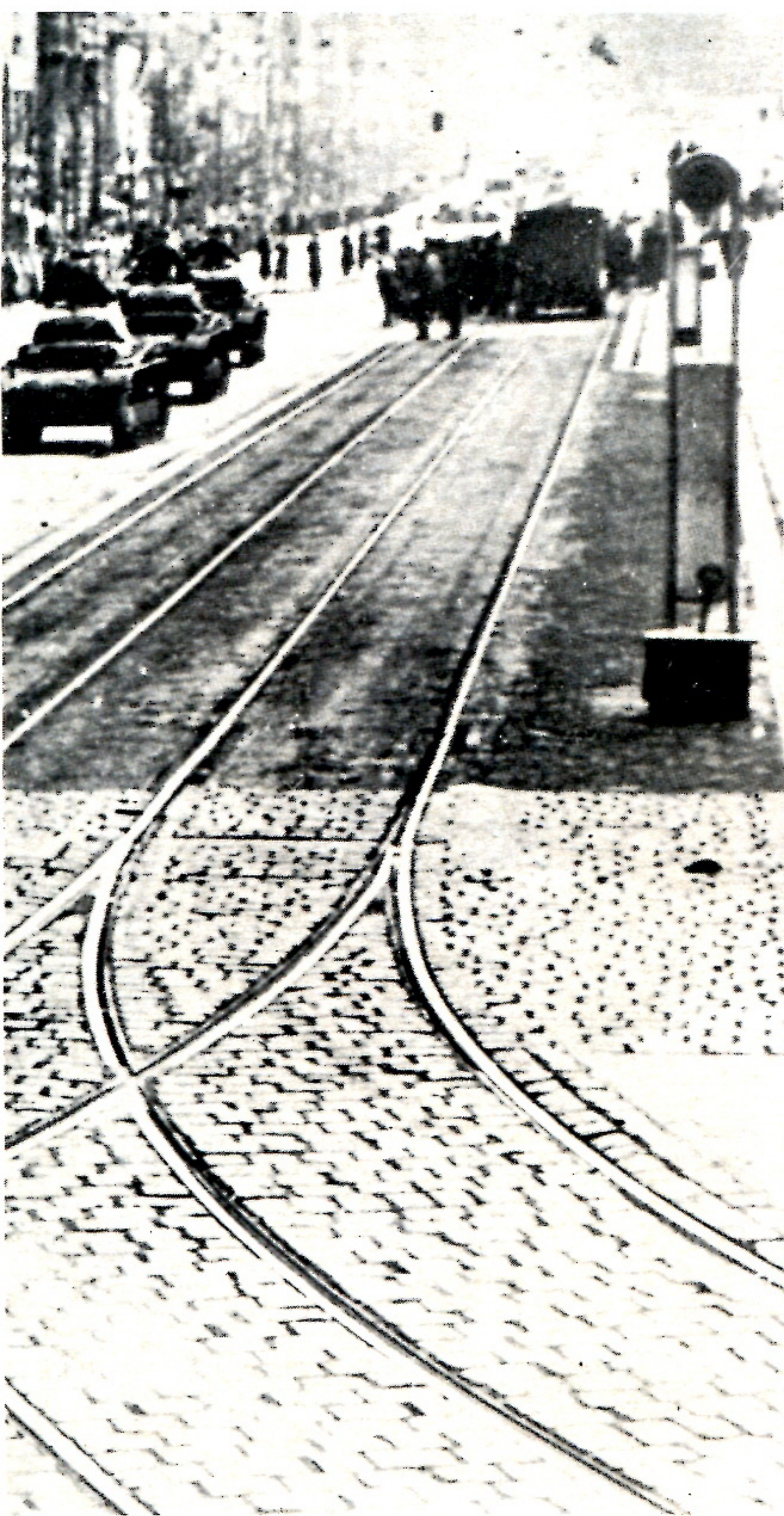
gymnastiekleraar, Konrad Henlein, met succes een nieuwe partij oprichten, het *Sudetendeutsche Heimatfront*. Ofschoon deze nieuwe beweging, die alle Sudetenduitsers wilde verenigen, door haar nationalisme nauw aan de nationaal-socialisten verwant was, had zij, althans in den beginne, een eigen karakter. Politiek nam zij een positievere houding aan ten opzichte van de Tsjechoslowaakse republiek, die zij in federalistische zin wilde omvormen. De nieuwe partij, die zich weldra als de Sudetenduitse Partij (SDP) aandienende, bleek echter niet bestand tegen beïnvloeding vanuit nazi-Duitsland. Sinds het begin van 1935 voerden de crypto-nazi's de boventoon in de SDP, die door het Derde

Rijk moreel en financieel werd gesteund. Bij de verkiezingen van 1935 kwam de SDP dan ook uit de bus als de sterkste partij (1.250.000 stemmen, 44 zetels). In het parlement toonde de sterke SDP zich al spoedig een gevaarlijke tegenspeelster van het gematigd linkse bewind en haar storende manoeuvres hebben het democratisch regime zeer ernstig geschaad.

Toen Adolf Hitler aan de macht kwam (januari 1933), moest de Tsjechoslowaakse buitenlandse politiek zich steeds meer toelleggen op het weren van het gevaar dat uit Duitsland dreigde. In 1935 sloot Tsjechoslowakije zich aan bij het Frans-Sowjetrussische verbond, dat aan de uitdagende politiek van

se regeringskringen van Duitse zijde viermaal verzekerd dat Duitsland jegens Tsjechoslowakije geen agressieve bedoelingen koesterde. Dat dit een leugen was, is na 1945 op grond van Duitse stukken zonneklaar bewezen. Uit het zogenaamde Hossbach-protocol alleen al blijkt dat Hitler in 1937 reeds vastbesloten was om behalve Oostenrijk ook Tsjechoslowakije te vernietigen.

De Sudetenduitse leiders werden dus door Berlijn geïnstrueerd om telkens zwaardere eisen te stellen, teneinde een overeenkomst onmogelijk te maken. Het overleg tussen regering en Sudetenduitsers, dat nog in april 1938 was begonnen, werd reeds op 19 mei afgebroken door Henlein, die naar Duitsland

Twee dagen nadat Duitsland was vergroot met het protectoraat Bohemen en Moravië, reden er Duitse tanks door Praag.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Hitler met de laatste vooroorlogse president van Tsjechoslowakije, dr. Hacha.

de nazi's paal en perk wilde stellen. Hitler deed een jaar later al een plumpe poging om de republiek van haar bondgenoten te vervreemden. Door twee persoonlijke afgezanten, Trautmannsdorff en Hauschofer, bood hij president Benes, die Masaryk in 1935 was opgevolgd, een non-agressiepact aan. Toen deze in plaats van een tweezijdig verdrag een regeling in breder Europees verband voorstelde, werd het overleg snel afgebroken. Hitler volgde daarna tegenover Tsjechoslowakije dezelfde tactiek als in het Oostenrijkse geval. Hij liet zijn volgelingen in het land de interne spanningen opvoeren tot een ernstige crisis, die hem in de gelegenheid zou stellen zich als beschermer van de Sudetenduitse minderheid in de zaak te mengen.

Reeds eind 1936 eiste Henlein voor zijn volksgegoten territoriaal zelfbestuur, formele erkenning als de tweede natie in de staat, vrijheid voor de nazi-wereldbeschouwing en nieuwe verkiezingen. In het voorjaar van 1937 werden deze eisen verder uitgebreid. Zij kwamen erop neer dat de Sudetenduitsers binnen de republiek een staat in een staat zouden vormen, een exclave van het nazisme in de democratie. De regering van de vrij behoudende Slowaak dr. Hodza wilde graag met de SDP tot een vergelijk komen, maar zij kon onmogelijk aanvaarden dat een deel van Tsjechoslowakije onder nazi-dictatuur zou komen.

Toen Hitler in maart 1938 de bezetting van Oostenrijk voltrok, werd de Tsjechoslowaak-

Hitler en de Britse premier Chamberlain in Godesberg, waar de Führer zijn prijs voor de Tsjechen opnieuw verhoogde.

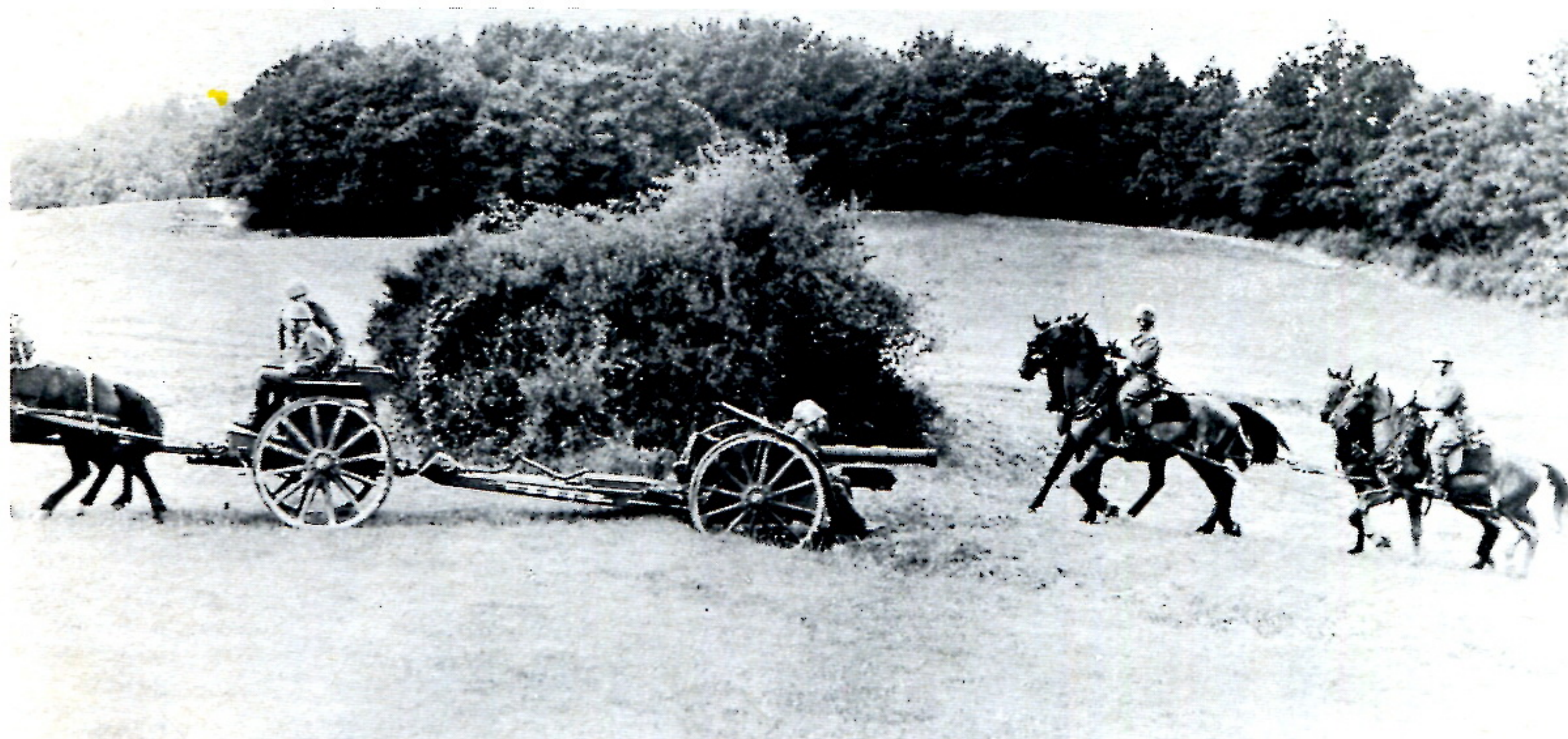
vertrok om daar over de verdere gang van zaken overleg te plegen. Inmiddels werden in Duitsland de SA en de SS in staat van paraatheid gebracht en sterke afdelingen van het leger naar de Tsjechoslowaakse grens gedirigeerd. De Praagse regering beantwoordde deze dreiging op 20 mei met het oproepen van een jaargang reservisten, een maatregel die voldoende was om de rust in het grensgebied te waarborgen.

Met het oog op het Duitse gevaar spande de Tsjechoslowaakse regering zich in om de grote mogelijkheden voor haar problemen te interesseren. Het viel niet mee. Frankrijk toonde zich in beginsel bereid zijn verplichtingen na te komen, maar oefende gelijktijdig zware druk op Praag uit om aan de wensen der Sudetenduitsers te voldoen. De Franse houding werd bepaald door de gedachte dat een oorlog tegen Duitsland alleen te voeren was als Engeland met Frankrijk meedeed. Engeland evenwel had met Tsjechoslowakije geen verdrag en voelde er niets voor zich militair in een Middeneuropees conflict te mengen. Het was onder deze omstandigheden niet verwonderlijk dat de conservatieve regering van Neville Chamberlain op Frankrijk zowel als op Tsjechoslowakije stelselmatig druk uitoefende om aan de verlangens van de SDP tegemoet te komen. Van de Sowjetunie, de andere bondgenoot, kon de Praagse regering ook niet veel hulp verwachten. Daar de USSR noch aan Tsjechoslowakije, noch aan Duitsland grensde,

was haar militaire bijstand in geval van oorlog zeer problematisch.

Na de opwindende van de meidagen brak een tijd aan van intensief politiek overleg. De Sudetenduitse kwestie was nu onderwerp van internationale bemoeienis geworden, geheel naar de wens van Hitler, die alle gelegenheid kreeg om door aanhoudende pressie de spanning op te voeren. De Duitse propaganda werkte op volle toeren om de wereld te overtuigen dat Tsjechoslowakije een gevaarlijke haard van onrust was en dat alleen een tijdig toegeven aan de verlangens der Sudetenduitsers de vrede in Europa kon redden. Hitler gaf reeds op 30 mei nieuwe richtlijnen voor een gewapende overval op Tsjechoslo-

delijkheid voor het falen van de missie-Runciman niet aan. In het zogenaamde 'vierde plan' aanvaardde zij op 5 september 1938 de eisen van het Karlsbad-programma. De Engelsman was tevreden. De Sudetenduitsers waren het niet. Zij waren immers door Hitler geïnstrueerd om elke overeenkomst te verijdelen! Door het toegeven van de regering in het nauw gebracht, namen zij als voorwendsel het politieoptreden bij een Sudetenduitse rel in Ostrava (7 september) en braken de onderhandelingen met Praag af. Op het NSDAP-partijcongres te Neurenberg, dat op 12 september plaatsvond, hield Hitler een bijzonder haatdragende rede, vol aanvallen op Tsjechoslowakije en president

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Het Tsjechische leger was bereid verzet te bieden, maar na 'München' had dat vrijwel geen zin meer.

wakije, die in de naaste toekomst zou plaatsvinden. De westerse staatslieden legden zich erop toe de regering in Praag tot toegeven te bewegen. Op 20 juli 1938 stelde de Britse regering aan de Tsjechoslowaakse op een schier opdringerige manier voor, haar moeilijkheden met de Sudetenduitsers door een Brits bemiddelaar te laten onderzoeken en beslechten. Praag moest wel door de zure appel bijten en nodigde officieel de daartoe aangewezen persoon, viscount Runciman, naar Tsjechoslowakije uit.

Tegen de achtergrond van de tragedie die zich al voltrok, was de missie-Runciman een aanfluiting. De Engelse grootindustriële was een typisch amateur-staatsman, wiens zogenaamd gezonde oordeelskracht niet was aangetast door een teveel aan deskundigheid; van de Sudetenduitse kwestie wist hij niets! De Sudetenduitsers, die over hem daarentegen zeer goed waren ingelicht, pakten hem psychologisch meesterlijk aan. De zakenman werd te gast gevraagd op de kastelen van de Duitse of gegermaniseerde adel, die de democratische republiek de opheffing van zijn voorrechten en de verkaveling van zijn grondbezit nooit had vergeven en nu zijn best deed om bij Hitler in de gunst te komen. Geen wonder dat Runciman, door zijn charmante gastheren voor het standpunt van Henlein gewonnen, bij de Tsjechoslowaakse regering erop aandrong de Duitsers in alle opzichten tevreden te stellen...

De regering-Hodza durfde de verantwoor-

Benes. Duitsland was niet bereid, aldus Hitler, nog langer toe te zien hoe de volksgezinden in Tsjechoslowakije werden onderdrukt; hij eiste zelfbeschikking voor hen en zou, hoe dan ook, zorgen dat zij vrij kwamen. De uitlatingen van de Rijkskanselier brachten de Tsjechoslowaakse crisis in een nieuw stadium; het ging niet meer om een regeling binnen de Tsjechoslowaakse staatsgrenzen, maar om de afstand van Duitstalige gebieden aan het Derde Rijk! Intussen mengde de Britse eerste minister zich in het conflict. Naïef als hij was, besloot hij Hitler te bezoeken om alle problemen op te lossen die Duitsland en het Verenigd Koninkrijk verdeeld hielden (het zogenaamde plan X). Op 15 september werd Chamberlain te Berchtesgaden door de *Führer* ontvangen. Hitler weigerde over iets anders te spreken dan over de Sudetenduitse kwestie en hij eiste botweg aansluiting van het omstreden gebied bij Duitsland. Chamberlain beloofde te zullen meewerken, tegen de toezegging dat Duitsland vooralsnog van een aanval op Tsjechoslowakije zou afzien. Onmiddellijk na zijn terugkeer in Londen ging de eerste minister, gesecondeerd door zijn Franse ambtgenoot, op Tsjechoslowakije nieuwe druk uitoefenen om het tot prijsgeven van het grensgebied aan Duitsland te bewegen. Op ultimatieve wijze eisten de beide westerse mogendheden op 19 september 1938 van Praag medewerking in deze zaak; in het geval Praag positief reageerde, zouden de nieuwe grenzen door Engeland en Frankrijk worden gegarandeerd, in het geval van weigering zouden beide machten Tsjechoslowakije aan zijn lot overlaten!

President Benes en de Tsjechoslowaakse regering werden voor een afschuwelijke keus gesteld. De afstand van Duitstalige gebieden op last van degenen die men als vrienden en bondgenoten had beschouwd, was erger dan een militaire nederlaag. Door de natuurlijke grens prijs te geven zou Tsjechoslowakije overgeleverd zijn aan Hitler en vroeg of laat zijn zelfstandigheid verliezen — over de garantie der grote mogendheden kon men zich immers, gezien de enorme Duitse overmacht, geen illusies maken. Aan de andere kant was het zeker dat Tsjechoslowakije in geval van oorlog alleen zou staan. Frankrijk wilde niet meedoen en de Sowjetunie wilde alleen dan helpen, als de Volkenbond Duitsland als agressor aanwees, wat betekende dat de hulp toch altijd te laat zou komen. Tsjechoslowakije zou verder niet alleen oorlog tegen Hitler moeten voeren, maar ook tegen Polen en Hongarije, die op de kans loerden om een deel van de buit te bemachtigen. De meningen in Praag waren verdeeld. De generaals en de linkse partijen waren voor de oorlog, ook al betekende die een wisse ondergang, terwijl de rechterzijde aarzelde. In eerste instantie gaf de regering op het ultimatum van Groot-Brittannië en Frankrijk een afwijzend antwoord. Maar de bewindslieden in Londen en Parijs namen daar geen genoegen mee. In de nacht van 20 op 21 september verschenen de gezanten der beide mogendheden bij president Benes om hem opnieuw onder druk te zetten. Hun dreigementen bewerkstelligden dat Benes en de regering hun verzet prijsgaven en in de ochtenduren van 21 september de eisen van het ultimatum accepteerden. Toen dit bekend werd, kwam het in Praag en andere steden tot spontane massabetogingen tegen de capitulatie; alleen al voor het parlamentsgebouw kwamen 250.000 betogers bijeen. De regering-Hodza trad op 22 september af en werd opgevolgd door de regering van generaal Syrový, die grotendeels uit generaals bestond. Dit wekte de indruk dat Tsjechoslowakije zich toch zou verdedigen en werkte op de bevolking geruststellend. Op hetzelfde tijdstip dat de regeringswisseling zich in Praag voltrok, vloog premier Chamberlain opnieuw naar Duitsland om Hitler, ditmaal in Godesberg, te ontmoeten. Zijn mededeling dat Tsjechoslowakije zich bij de gebiedsafstand neerlegde, maakte op de Rijkskanselier geen indruk. Hij had zijn prijs inmiddels verhoogd en eiste onder andere dat Tsjechoslowakije ook aan Hongarije en Polen gebied zou overdragen. Zijn eisen werden vervat in een memorandum, dat hij op de avond van 23 september aan Chamberlain overhandigde, op het moment dat het bericht binnenkwam van de Tsjechoslowaakse mobilisatie. Hitler kreeg een woedeaanval, brak de besprekingen af en Chamberlain moest onverrichterzake naar huis terugkeren.

Het leek er even op dat de mobilisatie van het Tsjechoslowaakse leger een wending in de internationale situatie teweeg had gebracht. De oppositie tegen het beleid in Engeland en Frankrijk werd luider, beide landen gingen hun legermacht versterken. Ook uit Roemenië, Joegoslavië en Polen kwamen bemoedigende berichten. De fanatieke rede die Hitler op 26 september in het

HITLERS EISEN: ■ Terstond in te liiven gebieden ■ Gebieden waarover door een volksstemming zou worden beslist

■ Grens 1937 ■ Door Duitsland ingelijfd

Geheel boven: dit waren de eisen die Hitler op 23 september '38 in Godesberg stelde.

Berlijnse *Sportpalast* hield, versterkte de indruk dat Duitsland door zijn buitensporige eisen de vooruitzichten op een vreedzame regeling teniet had gedaan. Op het kritieke moment echter bracht een bemiddelingspoging van de Italiaanse dictator Mussolini de grote mogendheden weer bij elkaar. Op 29 september 1938 kwamen de regeringsleiders en ministers van buitenlandse zaken van Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland en Italië in München bijeen. Tsjechoslowakije zelf werd niet uitgenodigd; wel moest

Boven: een overzicht van de grensregeling die op 21 november '38 tot stand kwam.

het zijn vertegenwoordigers sturen, die het besluit van de conferentie in ontvangst zouden nemen. Het overleg ging vrij vlot, omdat de Britse en Franse deelnemers, Chamberlain, Halifax, Daladier en Bonnet, over de gehele linie aan de Duitse wensen tegemoetkwamen en Hitler zich bereid toonde om op ondergeschikte punten enige concessies te doen. Om te beginnen bepaalde de conferentie dat Tsjechoslowakije met ingang van 1 oktober 1938 de grensgebieden met een bevolking die voor meer dan 50% uit Duitsers bestond, aan

Duitsland zou afstaan. Na inwilliging van de Duitse territoriale eisen zouden ook de aanspraken van Hongarije en Polen aan de orde komen op een te houden internationale conferentie die de grens ten aanzien van deze staten zou vaststellen. Pas als ook dit was geschied, zou de Tsjechoslowaakse republiek van de grote mogendheden een garantie ontvangen voor zijn overgebleven grondgebied. Zonder een schot te hoeven lossen heeft Hitler op die manier in 1938 110.000 km² met 9 miljoen inwoners (Oostenrijk en het Sudetengebied) aan zijn rijk toegevoegd en het goed bewapende Tsjechoslowakije onschadelijk gemaakt. Geen wonder dat de tot oppositie geneigde Duitse generaals, die even

Twee slachtoffers van Hitlers meedogenloze expansiepolitiek. Links dr. Benes, rechts kanselier Dollfuss.

met de gedachte aan een staatsgreep hadden gespeeld, zich gewonnen gaven, terwijl de massa van het Duitse volk blindelings in het leiderschap van Hitler gingen geloven. Anderzijds was hier het ontstellende falen van de westerse staatslieden, die zich verbeeldden de vrede te hebben gered. In werkelijkheid kwam de oorlog door 'München' alleen maar dichterbij. En de westerse mogendheden zouden de strijd na het wegvallen van Tsjechoslowakije uit een aanzienlijk verslechterde positie moeten voeren!

Het nieuws van het akkoord van München werd in tal van Europese hoofdsteden met opluchting en zelfs met gejuich ontvangen. In Praag evenwel veroorzaakte het een diepe ontgoocheling. De generaals en sommige politici wilden alsnog verzet bieden; er werd zelfs een staatsgreep beraamd, maar tot een actie kwam het niet. De president en de regering, ofschoon met bloedend hart, legden zich bij de besluiten van München neer. De ontruiming van het grensgebied begon op 1 oktober 1938 en werd, wat Duitsland betrof, ook binnen de vastgestelde tijd voltrokken. Polen, dat niet op de beslissing der grote mogendheden wilde wachten, dwong begin oktober de afstand van het omstreden Teschen-gebied af plus enkele kleinere grenscorrecties. Op de conferentie in Wenen, 2 november 1938, ontving Hongarije de overwegend Madjaarstalige streken van Slowakije en Subkarpatisch-Ruthenië. In totaal verloor Tsjechoslowakije 41.296 km² met 4.460.000

inwoners, onder wie 1.100.000 Tsjechen en Slowaken; wél een bewijs hoe willekeurig de grenstrekking op etnografische basis is geweest. Economisch was de republiek nog zwaarder getroffen: 70% van de zware industrie, 80% van de textielindustrie, 66% van de kolenvoorraad en 70% van de elektriciteitsbronnen werden onder andere aan de volkshuishouding onttrokken. Bij de definitieve grensregeling zorgde Duitsland ervoor dat de nieuwe grens zo grillig mogelijk zou uitvallen, teneinde de Tsjechoslowaakse reststaat volstrekt onverdedigbaar te maken. Het lot van Tsjechoslowakije hing na oktober 1938 uitsluitend van nazi-Duitsland af, dat op steeds indringender wijze van Praag een ver-

Tomáš' zoon Jan Masaryk pleegde in 1948 zelfmoord (?) na de communistische machtsovername in Tsjechoslowakije.

gaande aanpassing van zijn buiten- zowel als van zijn binnenlands beleid ging eisen. President Benes trad reeds op 5 oktober 1938 af en vertrok kort daarop naar Engeland. De enorme teleurstelling die zich van het Tsjechische volk meester had gemaakt, buiten de rechtse partijen uit om zelf aan het roer te komen. Aan Benes en al degenen die zijn links-democratisch regime hadden gesteund, werd de schuld aan de nationale ramp toegeschreven en alleen een radicale koerswijziging naar rechts, zo werd beweerd, kon het volk nog redden. Onder de nieuwe president dr. Hácha, een rechter met zeer conservatieve opvattingen, en de nieuwe minister-president Beran, de leider van de rechtervleugel van de boerenpartij, werd in het westelijk deel van Tsjechoslowakije een bewind ingesteld dat zich als een autoritaire democratie aandiende. Het was een behoudend paternalistisch bewind, dat de burgerrechten en vrijheden in aanzienlijke mate besnoeide zonder echter de grondslagen van het parlementair-democratisch stelsel aan te tasten.

In Slowakije en Subkarpatisch-Ruthenië, die reeds in november 1938 een vergaand zelfbestuur kregen, was het nog erger. Hier kwamen nationalistische partijen aan de macht, die in alles gretig het Duitse en Italiaanse voorbeeld navolgden en zodoende een min of meer fascistisch karakter kregen. Zij onderdrukten elke oppositie en begonnen met name de joodse minderheid te discrimineren; hun paramilitaire afdelingen terroriseerden het

Prof. Tomáš Masaryk die in 1918 president werd van de nieuwe republiek Tsjechoslowakije.

openbare leven.

De halfslachtige Tweede Republiek was geen lang leven beschoren. Het noodlotsjaar 1938 was nog niet voorbij of Hitler nam reeds het besluit om haar op korte termijn geheel op te ruimen. Gezien zijn expansieplannen ten aanzien van Polen was het begrijpelijk dat hij eerst de onbetrouwbare Tsjechen in zijn flank volkomen onschadelijk wilde maken. De nieuwe bewindslieden in Praag slaagden bij al hun onderdanigheid er niet in het vertrouwen van de dictator te winnen en waren te kortzichtig om het dreigende gevaar tijdig te onderkennen. Zij liepen met open ogen in de val die de nazi-politiek voor hen had klaargezet. Daar hij Tsjechoslowakije niet opnieuw rechtstreeks kon aanvallen, besloot Hitler een crisis via de Slowaakse kwestie op gang te brengen. Het roekeloos optreden van de extremistische vleugel der Slowaakse Volkspartij was reeds geruime tijd een doorn in het oog der Praagse autoriteiten, die het gezag van de centrale regering wilden handhaven. Van Duitse zijde meermalen aangeemoedigd om orde in eigen huis te herstellen, ging Praag op 9 maart 1939 tot actie over. De landsregering van mgr. Tiso werd afgezet, de troepen en de gendarmerie ontwapenden de zogenaamde Hlinka-garde. Aan de macht kwamen gematigde nationalistes onder leiding van minister Sidor. Tot teleurstelling van de Duitsers bleef het in Slowakije rustig. Hitler, die haast had, nodigde de afgezette regeringsleider Tiso naar Berlijn uit en ont-

ving hem in de avond van 13 maart op de Rijkskanselarij samen met zijn partijgenoot Hurcansky. De Slowaken kregen te horen dat zij zich onmiddellijk van Tsjechoslowakije hadden af te scheiden, anders zou Duitsland aan Hongarije moeten toestaan het land te bezetten. Tiso aarzelde niet lang, koos voor zelfstandigheid onder Duitse bescherming en belde Sidor op om de volgende dag de Slowaakse Landdag bijeen te roepen. En onder dwang van Hitler sprak de Landdag zich te Bratislava voor de afscheiding uit (14 maart 1939).

Met Subkarpatisch-Ruthenië, dat door deze daad in de lucht kwam te hangen, was het anders gegaan. Hitler, die toen voor de Oekraïeners geen interesse had, had al eerder de Hongaren toestemming gegeven het landje met een aangrenzend stuk Slowaaks gebied in te lijven. Terwijl de landsregering te Chust na het vernemen van het nieuws uit Bratislava eigen zelfstandigheid ging proclameren, vielen de Hongaarse troepen nog op 14 maart Subkarpatisch-Ruthenië binnen en bezetten het volledig.

De regering te Praag realiseerde zich op 13 maart dat er iets scheef ging. De reis van Tiso naar Berlijn, nieuwe provocaties van Sudenten Duitsers die ook na 'München' binnen de staatsgrenzen waren gebleven, en het agressief geschrijf van de Duitse pers werkten alarmerend. Op aanraden van de onbekwame minister van buitenlandse zaken Chvalkovsky besloot president Hácha naar Duitsland te gaan en in een persoonlijk onderhoud met Hitler de toestand op te helderen. Op 14 maart 's avonds vertrokken beide mannen per trein naar Berlijn, terwijl de eerste Duitse eenheden reeds op sommige plaatsen de grens gingen overschrijden.

's Nachts op de Rijkskanselarij door Hitler ontvangen, werden Hácha en Chvalkovsky blootgesteld aan onvoorstelbaar grove intimidatie. Nadat hij zijn gasten met verwijten en dreigementen had overstelpt, verklaarde Hitler dat hij de volgende dag Tsjechië zou bezetten en bij Duitsland inlijven. Gewapend verzet van Tsjechische zijde zou fatale gevolgen hebben. De aanwezige maarschalk Goering vertelde de onthutste president, die er zo slecht aan toe was, dat hij door Hitlers lijfarts Morell met injecties geholpen moest worden, over zijn plannen om Praag vanuit de lucht te bombarderen. Na urenlang overleg waren de Tsjechische gasten afdoende murw gemaakt om de bezetting van hun land te legaliseren door het onder beschermheerschap van de *Führer* te stellen.

Op 15 maart 1939 was het rest-Tsjechoslowakije geen zelfstandige staat meer, maar als het protectoraat Bohemen en Moravië een autonoom onderdeel van het Duitse Rijk. Daar het Tsjechoslowaakse leger bevel had gekregen geen verzet te bieden, verliep de bezetting van het land door Duitse troepen zonder ernstige incidenten. Toen de uitgeputte president Hácha op de avond van 15 maart naar Praag terugkeerde, wapperde op de Burcht reeds de Duitse vlag.

De exponenten van de verzoeningspolitiek, Chamberlain voorop, moesten nu openlijk erkennen dat Hitler hen bedrogen had en dat de politiek die ze hadden gevoerd, op een volstrekte mislukking was uitgelopen.

LAATSTE VERSCHUIVINGEN EN POSITIEBEPALINGEN

VRUAGES MET MOSKOU

J. L. J. BOSMANS

Toen hij Tsjechoslowakije eenmaal in zijn macht had, liet Hitler zijn propaganda-machine steeds meer aandacht schenken aan de kwestie-Danzig. Hij liet kranten en radio in overdreven geuren en kleuren de 'onderdrukking' beschrijven van de Duitse minderheid in Polen. Maar niet alleen Polen werd op de korrel genomen. Op 22 maart 1939 werd Memel haast ongemerkt van Litouwen afgedwongen en werd Roemenië een economisch verdrag afgeperst waardoor Duitsland toegang kreeg tot de grote petroleumvoorraden van dit land. Als een inktvis spreidde Duitsland zijn tentakels uit. Ook Mussolini zat niet stil. Die besloot zijn positie in de Adriatische Zee te verstevigen.

om het vasteland van Europa onder zijn heerschappij te brengen. En als Hitler zijn zin kreeg, zou Engeland zijn positie als wereldmogendheid nummer één verliezen! Zelfs Chamberlain moest overstag. Hoewel hij twee dagen tevoren zijn verzoeningspolitiek nog in het parlement had verdedigd, moest hij op 17 maart openlijk toegeven dat zijn inzichten veranderd waren. 'Tot hier en niet verder' diende van nu af aan het parool te zijn.

Toch kon Chamberlain zijn oude politiek niet helemaal laten varen. Nog altijd achtte hij oorlog niet onvermijdelijk. Als de Duitse eisen redelijk waren, vond hij, moesten ze zorgvuldig worden overwogen. De Duits-

Duitse agressie, poogden nu de Russen als bondgenoot te krijgen voor de beveiliging van de Duits-Poolse grens. Zij boden Moskou echter weinig of niets voor dit bondgenootschap, zodat Stalin uiterst behoedzaam reageerde. Londen stelde al met al voor dat de Sowjetunie alleen de zelfstandigheid zou garanderen van die landen die ook reeds van het Westen een garantie hadden gekregen. Stalin wenste die garantie echter uitgebreid te zien tot de Baltische staten en Finland. Men werd het op dit punt niet eens. Bovendien bleek dat de betrokken landen liever neutraal bleven; het kon wel eens gevaarlijk zijn door een van de grootmachten te worden beschermd! Door dit alles liepen de bespre-

Na de ondertekening van het Duits-Russische niet-aanvalsverdrag door Stalin en Ribbentrop brengen o.a. Stalin, Molotow en Hitlers hofphotograaf Hoffmann (links) een toast uit.

Erg moeilijk was dat niet, want het strategisch belangrijke Albanië was bepaald geen sterke tegenstander. Italië bezette het dan ook in twee dagen, op 7 en 8 april. Dit gaf Engeland — eindelijk! — te denken. Het verdrag van München was tot een aanfluiting gemaakt en niemand behoefde een geniaal staatsman te zijn om te zien dat verzoeningspolitiek geen zin meer had. Het was duidelijk dat Duitsland alles op alles zette

Poolse grens was in zijn ogen niet onaantastbaar. Alleen als Hitler de kwesties erover met geweld wilde oplossen, moest Engeland ook naar de wapens grijpen. Maar dan liever niet alleen natuurlijk! Dit was de achtergrond van de eerste van de reeks vrijages met Moskou die zozeer hun stempel zouden drukken op de zomer van 1939. Engeland en Frankrijk, die samen probeerden een dam op te werpen tegen verdere

In de zomer van 1939 waren het Rode Plein en het Kremlin te Moskou het toneel van verscheidene toenaderingspogingen der westerse landen. Stalin koos echter voor Hitler.

kingen tussen Londen, Parijs en Moskou hopeloos vast. Boze tongen beweren overigens dat Moskou de besprekingen met Engeland en Frankrijk uitsluitend en alleen gevoerd heeft om Duitsland ertoe te dwingen toenadering tot de Sowjetunie te zoeken. En het is in ieder geval een feit dat de sowjetambassadeur in Berlijn op 17 april de opdracht kreeg aan de Duitse regering mee te delen dat Rusland normale

betrekkingen met Duitsland wenste.

De Verenigde Staten mengden zich intussen niet officieel in het diplomatieke verkeer tussen de Europese hoofdsteden, maar het was Roosevelt uiteraard niet ontgaan dat er vier staten op een eigenaardige manier van de wereldkaart waren verdwenen. Daarom vroeg hij Rome en Berlijn de verzekering dat de onafhankelijkheid van een aantal met name genoemde landen niet zou worden aangetast. Bovendien stelde hij een internationale conferentie voor om ontwapeningskwes- ties en de toegang tot grondstoffen te bespreken. Zijn voorstel werd echter door de beide dictators afgewezen.

Ook paus Pius XII wilde van zijn (vermeende) invloed gebruik maken om de vrede te redden. Begin mei liet hij bij de regeringen van Italië, Duitsland, Frankrijk, Engeland en Polen informeren of ze bereid waren de Frans-Italiaanse en Pools-Duitse geschillen aan de conferentietafel te bespreken. Maar de reacties op het nauwelijks uitgewerkte voorstel van de paus waren grotendeels negatief.

In Warschau vermoedde men overigens even dat Engeland eigenlijk het hele alliantie-systeem had gepropageerd om in het kader van de verzoeningspolitiek gemakkelijk tot een vergelijk met Duitsland te komen. De Franse regering, op haar beurt, wilde vooral vermijden dat de democratische staten opnieuw voor de dreigementen van de dictators zouden wijken.

Intussen zat Hitler niet stil. Op de alliantie-politiek van Engeland, dat samen met Frankrijk garanties had gegeven aan onder andere Polen, Roemenië en Turkije, reageerde hij enerzijds door het vlootverdrag met Engeland en het niet-aanvalsverdrag met Polen op te zeggen, anderzijds door het sluiten van het Staalpact met Italië op 22 mei. Hierin werd onder meer bepaald dat wanneer een der verdragsluitende partijen in een oorlog verwikkeld zou raken, de ander hem automatisch met alle middelen te hulp zou komen.

Hitler wilde door middel van het Staalpact Frankrijk en Engeland schrik aanjagen en Polen isoleren. Verzekerd van Italiaanse steun zou hij de Poolse kwestie sneller met geweld kunnen oplossen, maar voor Mussolini kon er van oorlog geen sprake zijn. Acht dagen na de ondertekening schreef hij aan Hitler dat Italië niet eerder dan in 1943 klaar zou zijn; niet alleen moest het vlootprogramma nog voltooid worden maar ook de Italiaanse positie in Ethiopië en Albanië geconsolideerd. Hitler antwoordde dat zij de zaak de komende zomer wel eens onder vier ogen zouden bekijken.

Polen werd steeds meer het middelpunt van de moeilijkheden. In een rede voor de Rijksdag op 28 april en in een nota aan de Poolse regering herhaalde Hitler voor de zoveelste maal zijn eisen: teruggave van Danzig en verbinding tussen Oost-Pruisen en het Rijk door middel van een spoorweg en een auto- baan door de Corridor, beide met exterritorialiteit. Warschau antwoordde dat het wel de bouw van een Duitse autoweg wilde toestaan, maar de exterritorialiteit ervan bleef weigeren,

evenals de teruggave van Danzig. Dit antwoord was olie in het vuur. Vanuit Berlijn werd in Danzig een anti-Poolse campagne op touw gezet, gericht op afscheiding en *Anschluss*. Hierdoor nam in Polen zelf de bereidheid sterk toe om te vechten voor het behoud van de stad die voor de economische organisatie van het land van vitaal belang was.

Gelijktijdig was er een andere, merkwaardige ontwikkeling: de Britse regering had laten doorschemeren bereid te zijn tot heropening van besprekingen met Duitsland om aldus toch nog tot een vreedzame oplossing van de politieke strijdvragen te komen.

Deze bereidheid was des te sterker, omdat men te Londen bang geworden was in een oorlogsbondgenootschap te geraken, indien voortgezette onderhandelingen met de Sowjetunie resultaat zouden hebben. De sowjets wensten immers een verdrag waardoor het Westen gedwongen werd onder *alle* omstandigheden aan hen militaire bijstand te verlenen. Londen wilde zijn beslissingsvrijheid niet verder laten inperken en behalve van Polen ook nog van Moskou afhankelijk worden wat betreft de intrede in een oorlog. De Engelse houding werd duidelijk tijdens de handelsbesprekingen die in juni en juli tussen Berlijn en Londen gevoerd werden. Een hoge ambtenaar van het *Reichswirtschaftsministerium*, Helmut Wohlthat, verbleef sinds 1934 regelmatig in Londen in verband met dergelijke besprekingen, via welke hij in contact kwam met topmensen uit regeringskringen, vooral met Horace Wilson, de adviseur van Chamberlain in buitenlandse aangelegenheden. Men vond dit een mooie gelegenheid ook over politieke zaken te praten, bijvoorbeeld over de mogelijkheden tot verzoening tussen Engeland en Duitsland.

Wohlthat had van tevoren Goering, in wiens persoonlijke dienst hij sinds kort was, ingelicht; deze had hem gewezen op het strikte privé-karakter van dit deel van zijn missie, maar verheelde niet wel iets te voelen voor het idee. Wilson daarentegen trad hierbij op in opdracht van zijn chef. Tijdens de conferentie lieten de Engelsen blijken dat zij economische samenwerking op prijs stelden, maar dat zij toch eerst tot overeenstemming wilden komen over het oplossen van de politieke problemen. Afsproken werd dat Wohlthat een onderhandelingsprogramma zou opstellen over de grote lijnen waarover men het in Londen eens was geworden.

Het voortijdig bekend worden van de geheime besprekingen in de Britse pers vrijdelde deze toenaderingspoging in een vroeg stadium. De regering te Londen was gedwongen zich officieel van het plan te distantiëren, omdat de openbare mening iedere schijnbare terugkeer tot de verzoeningspolitiek nooit zou toestaan.

Begin juni ontving de Sowjetunie een Duits aanbod voor onderhandelingen over een niet-aanvalsverdrag. Aanvankelijk bleven de Duitsers weliswaar koel, maar vanaf begin juni kregen ze des te meer haast: de generale staf had reeds in april meegedeeld dat 1 september de uiterste datum was om succesvol een bliksemoorlog tegen Polen te beginnen.

In de avond van 21 augustus werd zowel in Berlijn als in Moskou de aanstaande ondertekening aangekondigd; twee dagen later verscheen Ribbentrop in Moskou en in de late avond van 23 augustus werd het verdrag officieel bezegeld.

Het verdrag hield in dat beide landen zich strikt neutraal zouden opstellen tegenover elkaars doen en laten. Heel wat belangrijker was echter een andere, tegelijk gesloten en pas na de oorlog bekend geworden overeenkomst: hierin werden invloedssferen tussen de twee landen nauwkeurig afgebakend. In het geval van een territoriaal-politieke reorganisatie kreeg de Sowjetunie Finland, Estland, Letland, het oostelijk deel van Polen en in Zuid-Europa Bessarabië als invloedssfeer toegewezen; Duitsland kreeg Litouwen en het westelijk deel van Polen.

Iedereen, ook in Duitsland en de Sowjetunie, stond perplex: hoe was het mogelijk dat twee aartsvijanden — nationaal-socialisme en bolsjewisme — het op een politiek akkoordje hadden gegooid? De Franse minister-president dacht, toen hem telegrafisch de ondertekening werd meegedeeld, aan een journalistengrap.

Voor Duitsland was het motief, te voorkomen dat er een samenwerking tussen Moskou en het Westen zou ontstaan, met als gevolg dat men van een oorlog zou moeten afzien, omdat vechten op twee fronten ook Hitler te veel was. Bovendien hoopte Hitler dat het pact Engeland en Frankrijk wel zoveel schrik zou bezorgen, dat ze Polen in de steek zouden laten.

De Russische verantwoording gaf Molotov op 31 augustus in een grote redevoering. Engeland en Frankrijk hadden Polen niet zover weten te brengen, dat het de gestelde eisen accepteerde, waaruit hij concludeerde dat beide landen niet serieus een akkoord wensten met de Sowjetunie. Wanneer men het verloop van de onderhandelingen nagaat, is dit argument echter snel te weerleggen. Zeker in augustus ging de voorkeur van Moskou uit naar een alliantie met Berlijn.

In een officiële Russische geschiedschrijving wordt weinig aandacht besteed aan de onderhandelingen met Duitsland. De beschuldiging van het Westen dat de Sowjetunie vanaf april dubbel spel speelde, wordt onjuist genoemd; met Duitsland werd alleen gesproken over de verbetering van de handelsbetrekkingen, maar toen in augustus bleek dat Engeland en Frankrijk niet bereid waren tot een verdrag met de Sowjetunie, was Moskou wel gedwongen deze besprekingen een ruimer karakter te geven. Er wordt op gewezen dat de Sowjetunie niet gereed was voor een oorlog tegen Duitsland en dat Stalin, overtuigd dat de oorlog ééns komen zou, omwille van de veiligheid van zijn land belang had bij een akkoord met Hitler.

Het geheime akkoord wordt doodgezwegen en juist door de daarin gemaakte afspraken zal Stalin zeker niet afkerig geworden zijn van een associatie met Hitler; het uitzicht op de terugkeer van een aantal gebieden die na de Eerste Wereldoorlog verloren waren gegaan, hadden Engeland en Frankrijk nooit kunnen geven.